

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Životní postoje a perspektivy Romů v sociálně
vyloučených lokalitách – kraj Ústecký a
Jihočeský**

Andrea Novotná

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra sociologie

Studijní program Sociologie

Studijní obor Sociologie

Bakalářská práce

**Životní postoje a perspektivy Romů v sociálně
vyloučených lokalitách - kraj Ústecký a
Jihočeský**

Andrea Novotná

Vedoucí práce:

PhDr. Michal Růžička, Ph.D.

Katedra sociologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala panu PhDr. Michalu Růžičkovi, Ph.D. za odborné vedení mé bakalářské práce, vstřícný přístup a poskytnutí mnoha cenných rad a připomínek. Dále bych chtěla poděkovat všem respondentům za jejich čas, ochotu a otevřenost. V neposlední řadě patří velký dík mojí rodině a nejbližším za podporu a pochopení v průběhu celého mého studia.

Obsah

1	ÚVOD	1
2	TEORETICKÁ ČÁST	2
2.1	Identita	2
2.1.1	Osobní identita	2
2.1.2	Kolektivní identita	3
2.2	Etnicita	4
2.2.1	Kořeny slova etnicita	4
2.2.2	Teorie etnicity	5
2.3	Romové	6
2.3.1	Rom nebo Cikán?	6
2.3.2	Kdo je Rom?	8
2.3.3	Romství - romipen.....	9
2.3.4	Přisouzení romství	10
2.4	Historie Romů	12
2.4.5	Druhá světová válka a holocaust	13
2.4.6	Romové a Československo mezi lety 1945 - 1989	14
2.5	Romové v České republice dnes	17
2.6	Sociální vyloučení	18
2.6.1	Co je sociální vyloučení?	19
3	METODOLOGICKÁ ČÁST	20
3.1	Cíl výzkumu	20
3.2	Metoda výzkumu	20
3.3	Sběr dat	20
3.4	Zpracování dat	21
3.5	Respondenti	21

4	ANALYTICKÁ ČÁST	26
4.1	Identita	26
4.1.1	Rom nebo Cikán?	26
4.1.2	Pojmenování jako urážka.....	28
4.1.3	Specifická pojmenování Romů	29
4.1.4	Romština	29
4.1.5	Sčítání lidu	33
4.1.6	Migrace Romů ze Slovenska	34
4.1.7	Shrnutí: Identita.....	35
4.2	Postoje Romů k majoritní společnosti	36
4.2.1	Rom nebo člen majoritní společnosti?	37
4.2.2	Vztahy s členy majoritní společnosti	38
4.2.3	Shrnutí: Postoje Romů k majoritní společnosti	41
4.3	Šance Romů uspět v majoritní společnosti	41
4.3.1	Postoje ke vzdělání	41
4.3.2	Postoje k zaměstnání.....	46
4.3.3	„Komunismus“ nebo „demokracie“?	50
4.3.4	Zkušenosti s diskriminací	54
4.3.5	Shrnutí: Šance Romů uspět v majoritní společnosti	55
4.4	Je potřeba se integrovat?	56
5	ZÁVĚR	57
6	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	60
7	RESUMÉ	64
8	PŘÍLOHY	67
8.1	Schéma rozhovoru – okruh otázek	67

1 ÚVOD

Cílem této bakalářské práce není podat komplexní obraz životní situace Romů v sociálně vyloučených lokalitách, ale podhalit jejich životní postoje a perspektivy, které zaujímají vůči majoritní společnosti, a to především s ohledem na to, jak vnímají vlastní šance v této společnosti uspět. Ačkoli mnoho Romů stále žije jaksí stranou od majoritní společnosti, domnívám se, že pod jejím tlakem přijímají do určité míry i její hodnoty a normy jednání. Domnívám se také, že Romové, kterým se nějakým způsobem podaří ze svízelných situací sociálně vyloučené lokality vymanit, se s těmito hodnotami a normami sžívají ve větší míře. V tomto kontextu jsem k participaci na výzkumu oslovila jak respondenty, kteří v sociálně vyloučených lokalitách žijí, tak respondenty, kteří v ní žili nebo žijí, ale zaujímají relativně vyšší sociální postavení. Zajímá mě tedy, jakým způsobem a do jaké míry se jejich postoje a perspektivy liší. Dále se zajímám, zda existují nějaké rozdíly v postojích Romů, kteří ve výzkumu zastupují starší generaci (54 – 64 let) a mladší generaci (25 – 38 let) a mezi Romy žijícími v Ústeckém a Jihočeském kraji.

Romové nejsou jednotnou homogenní skupinou, a proto považují za nutné zaměřit se na vymezení toho, kdo vlastně Rom je, co je to osobní a kolektivní identita, etnicita a romství, které odlišuje Romy od majoritní společnosti. Připisují sami respondenti tohoto výzkumu svému romství nějakou váhu, a jak vnímají vlastní identitu? Považují se za Romy, Cikány/Cigány nebo členy majoritní společnosti?

Zajímám se, jak respondenti nahlízejí na svůj život, jaké mají postoje ke vzdělání, k zaměstnání, k majoritní společnosti, sobě samým a jaké jsou jejich perspektivy v dnešní společnosti. Cílem mojí bakalářské práce je tedy nalézt odpověď na dvě základní výzkumné otázky, které jsem si stanovila a to: 1) Jaké postoje mají Romové k majoritní společnosti?, a 2) Jak Romové vnímají vlastní šance uspět v majoritní společnosti?

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Identita

2.1.1 Osobní identita

Přestože jej nikdy přesně nedefinoval, první používání pojmu identity je připisováno významnému psychoanalytikovi Erikovi H. Eriksonovi, který jej používal k „označení určité celostní kvality duševního a duchovního života, která se objevuje v adolescenci“ [Říčan 1998: 83]. Touto kvalitou měl Erikson na mysli kvalitu poznání a citového dospívání, kdy si mladý člověk začíná uvědomovat kým je, jaké jsou jeho preference a čeho chce v životě dosáhnout [Říčan 1998: 83]. Hledání vlastní identity nás pak provází po celý zbytek života. Říčan na tomto základě rozvádí svoji teorii osobní identity, kterou chápe jako něco, co člověk naléhavě potřebuje, je nástrojem k pochopení toho kým jsme, kam patříme, čemu věříme apod. [Říčan 1998: 83].

Na sociologickém poli se pojmem identity zabývali Peter L. Berger a Thomas Luckmann, podle kterých se identita utváří v rámci sociálních procesů, které jsou podmíněny sociální strukturou. Identity utvořené na tomto základě pak zpětně ovlivňují sociální struktury, udržují je a mohou je dokonce přebudovávat. Jednotlivé typy identity jsou sociálními produkty určité historické doby a jsou výsledkem dialektického vztahu mezi jedincem a společností [Berger, Luckmann 1999: 170-171]. V sociálním procesu jedinec přijímá role a postoje ostatních a ztotožňuje se s jejich světem. Identitu proto autoři definují jako umístění v určitém světě, kdy k jejímu osvojení dochází pouze a jedině s tímto ohraničeným světem [Berger, Luckmann 1999: 131]. Myšlenky Bergera a Luckmanna můžeme shrnout do tvrzení, že identita je sociálně konstruována v každodennosti a je důsledkem tzv. objektivace.

Významným přínosem do teorie identity jsou myšlenky sociologa Richarda Jenkinse [2008]. Lidskou identitu chápe zároveň jako identitu sociální, která dle jeho názoru není pouhou „věcí“, ale dynamickým

procesem. Není to něco, co člověk může nebo nemůže mít, je to něco, co člověk dělá [Jenkins 2008: 5]. Pojem identity podle Jenkinse odkazuje ke způsobu, kterým jsou jednotlivci a kolektivity rozlišovány ve svých sociálních vztazích k ostatním jednotlivcům a kolektivitám [Jenkins 2008: 18]. Identifikace je pak základní kognitivní mechanismus, podle kterého lidé třídí sami sebe a ostatní, je základnou pro třídění organizace lidského světa, která určuje, kým jsme, kdo je kdo, a co je co. Nedeterminuje však lidské chování a nepředvídá, kdo co bude dělat [Jenkins 2008: 14]. Identifikace je systematické ustavování se a označování vztahů podobnosti a rozdílnosti mezi jednotlivci, mezi kolektivitami a jednotlivci, a mezi kolektivitami navzájem. Vztahy podobnosti a rozdílnosti jsou pak chápány jako dynamické principy identity [Jenkins 2008: 18].

2.1.2 Kolektivní identita

Jenkins dále rozlišuje mezi individuální a kolektivní identitou/identifikací. Během celé primární a sekundární socializace, v každodenní interakci a procesech nálepkování (labeling processes), dochází k individuální identifikaci, kdy se jednotlivci ztotožňují s ostatními nebo jsou identifikováni ostatními prostřednictvím termínů, které je odlišují od ostatních jednotlivců. Oproti tomu, kolektivní identita je založena na tom, co mají lidé společného [Jenkins 2008: 102]. Podle Jenkinse můžeme rozlišit dva typy kolektivnosti, které odkazují k dvěma typům kolektivní identity. Prvním typem je kolektivita, jejíž členové se s ostatními identifikují a jejich identita je zároveň uznána jejich vlastními členy. Druhým typem je pak kolektivita, kde členové o svém členství nemusí vědět či mít tušení, že daná kolektivita existuje. V tomto případě je jejich identita založena na připsání vnějšími pozorovateli. Na tomto základě Jenkins rozlišuje mezi skupinou (group) a kategorií (category), které považuje za abstraktní pojmy [Jenkins 2008: 104]. Skupinová identita je výsledkem kolektivní vnitřní definice, kdy se v našich vztazích s ostatními členy sebe-identifikujeme na základě podobností a rozdílů. Kategorie je produktem sociální kategorizace, výsledkem kolektivní vnější definice [Jenkins 2008: 105].

2.2 Etnicita

V předešlé podkapitole (2.1.2) jsme si představili pojem kolektivní identity a jak uvidíme dále, velmi úzce souvisí i s pojmem etnicity, který je hojně užívaný mnoha autory, nejen na společenskovedním poli, ale také mnoha lidmi v každodenní mluvě.

Například Giddens definuje etnicitu jako „kulturní praktiky a názory určité skupiny lidí, které ji odlišují od ostatních“ [Giddens 1997: 228]. Tyto etnické rozdíly jsou však podle něj „vždy naučené“ [Giddens 1997: 228]. Jednotná definice, která by nám pojem etnicity přesně objasnila, ovšem neexistuje a podle Hirta je slovo etnicita dokonce „sémantický bastard“ bez hmotného obsahu a kategorie etnikum „moderní fenomén“ [Hirt 2007: 2]. Slovo etnikum je podle zmíněného autora používáno nahodile a jeho význam se mění podle různých situací, ve kterých se objevuje [Hirt 2007: 2].

2.2.1 Kořeny slova etnicita

První používání termínu etnicita je připisováno americkému sociologovi Davidu Riesmanovi v roce 1953 [Eriksen 2002: 3]. Samotné slovo etnicita má však daleko hlubší kořeny. Odvozeno je od řeckého slova ethnos, které bylo používáno pro označení pohana. Od poloviny 14. století do poloviny 19. století bylo v tomto smyslu používáno také v anglickém jazyce, kdy začalo odkazovat k rasovým charakteristikám. Na území Spojených států Amerických se začalo slovo etnicita používat okolo 2. světové války jako politický termín označující Židy a ostatní osoby migrující na toto území bez britského původu [Eriksen 2002: 4].

Až do 60. let 20. století se pojmem etnicity na společenskovedním poli nikdo výrazně nezabýval, s výjimkou sociologa Maxe Webera [Hirt 2005: 24]. Podle Webera se etnické skupiny zakládají na víře ve společné předky, ale jak upozorňuje, je to spíše důsledek kolektivní politické akce. Společné zájmy členů etnických skupin však podporují jejich etnickou identifikaci [Weber 1978: 389].

2.2.2 Teorie etnicity

Velký význam do teorie etnicity vnáší na konci 60. let 20. století norský sociální antropolog Frederik Barth [1969]. Ten rozvíjí svoje myšlenky na základě antropologické definice etnické skupiny, která ji popisuje jako populaci, jež je biologicky daná, se společně sdílenými kulturními hodnotami, vytvářející pole pro komunikaci a interakci a mající členy, kteří se identifikují s touto skupinou sami a zároveň jsou identifikováni ostatními členy. Barth se ani tak nevymezuje proti podstatě těchto vlastností, ale tvrdí, že definice samotná brání k „pochopení fenoménu etnických skupin a jejich umístění v lidské společnosti a kultuře“ [Barth 1969: 10]. Barth nejvíce zaostřuje kritiku na skutečnost, že tato definice umožňuje vytvářet domněnku o bezproblémovosti udržování hranic vyplývající z izolace uvedených charakteristik [Barth 1969: 11]. A právě určení etnických hranic je podle Bartha to nejdůležitější k pochopení rozlišení etnických skupin, nikoli kulturní základy, které je obklopují. Na tyto hranice pohlíží jako na hranice sociální, které jsou utvářeny interakcí členů dané etnické skupiny s ostatními skupinami a jsou kritériem pro jejich členství nebo vyloučení [Barth 1969: 15].

Dle Jenkinse dochází k etnické klasifikaci již v průběhu dětství, tedy během tzv. primární socializace, kdy se děti dozvídají o tom, kdo jsou z velké části od ostatních, což se však samozřejmě může měnit podle míry účinku ostatních a podle různých rušivých elementů. Primární socializaci spatřuje jako druh kategorizace a etnicitu jako sociální konstrukt [Jenkins 2008: 47].

Americký sociolog Rogers Brubaker ve své práci kriticky nahlíží na základní koncepty jako je skupina, rasa, identita, etnicita nebo národ, které hodnotí jako prázdné abstraktní pojmy. Brubaker na etnicitu pohlíží z kognitivní perspektivy, která podle něj poukazuje na to, že etnicita není pouhou „věcí“ ve světě, ale je to pohled na svět [Brubaker 2004: 32]. Na základě teorií etnicity dle Bartha, Jenkinse a dalších autorů se zamýšlí nad pojmy klasifikace a kategorizace. Dochází k závěru, že kategorizace

není pouze politický projekt a každodenní sociální praxe, je to především všudypřítomný mentální proces. Kategorie nám umožňují vidět různé věci a různě k nim přistupovat a naopak různé věci vidíme v různých kategoriích. Podle toho přizpůsobujeme svoje chování a to nejen v každodenních interakcích, ale také v institucionalizovaných formách chování. Takové nahlížení na osoby, objekty a procesy neznamena jen jejich třídění do kategorií, vždy s sebou nese určité očekávání a přesvědčení o tom, jak by se členové těchto kategorií měli chovat. Tato očekávání a představy jsou hluboce zakořeněny v osobách, mýtech, pamětech a příbězích a jsou zasazené v institucích a organizacích. I když si toho nemusíme být vědomi, tyto představy velmi výrazně ovlivňují naše úsudky, a způsoby chování k lidem jednotlivých kategorií [Brubaker 2004: 37 - 38].

2.3 Romové

Do současné chvíle jsme se mohli seznámit s pojmy identita a etnicita, s historickými kořeny těchto slov a také s tím, jak k těmto pojmům přistupují výše jmenovaní autoři. Jelikož středem zájmu této práce jsou Romové a jejich postavení v majoritní společnosti, následující část se pokusí tuto perspektivu rozvinout.

2.3.1 Rom nebo Cikán?

Jak v médiích, tak v běžném životě se vedou neustálé diskuze o tom, které z těchto pojmenování je správné. Podle Davidové příslušníci romské menšiny často pojmenování „Rom“ odmítají a nazývají se „Cikány“. Romové sami sebe nazývají „amare Roma, amare manuša“, což znamená Romové/Cikáni nebo také naši lidé. Někteří z Romů se mezi sebou nazývají novotvarem Romák/Romáci [Davidová 2009: 244]. Které z těchto pojmenování preferují respondenti tohoto výzkumu, uvidíme později v analytické části.

Naprosto nezbytné je však poukázat na rozdílný vznik duality těchto názvů, jak začala Romy pojmenovávat majoritní společnost, nikoli tedy oni samotní. Při této příležitosti nám může být příkladem popis Davidové [2010], podle které je pojmenování Cikán nebo Cigán, používaný ve slovanských jazycích, apativem neboli obecným jménem. K dispozici máme dva historické prameny, v nichž můžeme kořeny tohoto pojmenování nalézt. Prvním z nich je jedna z nejstarších archivně doložených zpráv pocházející z řeckého kláštera na hoře Athos, ve které se mluví o lidech nazývaných „Antiganoi“ (Acinganoi) [Davidová 2010: 15]. Tato skupina lidí obývala území Řecka již v 9. století a jejími členy byli potulní kejklíři, provazolezci, hudebníci a další osoby podobného povolání. Pojmenování dalo pravděpodobně vzniknout názvu Cikán, Cigáni, Ciganiti atd., ve slovanských zemích, jenž se uchoval až do dnešních dnů, stejně jako například Zingari v Itálii nebo Zigeuner v Německu a Rakousku [Davidová 2010: 15]. Druhým pramenem tohoto pojmenování je legenda o egyptském původu Cikánů, díky níž pak bili často nazýváni „lidem faraonským“ či Egyptany. Důkazem je jejich pojmenování v Anglii, Skotsku a Walesu jako Gypsies [džipt - džipsy], Gitanos ve Španělsku nebo Gýftoi v Řecku [Davidová 2010: 15].

Oproti tomu je podle Davidové pojmenování Rom entonymem, jelikož je vlastním pojmenováním velké části „Cikánů“ na celém světě. V romštině je používáno nejen pro sebe označení, ale jeho významem je také muž a manžel, žena a manželka. Přestože se nejedná o homogenní etnikum, převážná část současných evropských „Cikánů“ se dnes označuje za Romy, ať už prostřednictvím svých zástupců navenek, tak prostřednictvím sebe samotných [Davidová 2010: 15]. Oficiální pojmenování „Rom“ bylo prosazeno na I. ustavujícím kongresu International Romani Union¹, které se konalo v dubnu roku 1971 [Davidová 2010: 16].

1 Proklamovaným cílem International Romani Union (URI), se sídlem ve Varšavě, je celosvětová reprezentace romské politiky. Organizace se snaží podporovat kulturní zvyky, tradice a jazyk Romů a současně spolupracovat se státními orgány k vyřešení sociálních, ekonomických a kulturních problémů Romů. V současné době zahrnuje 33 členských států, včetně České republiky. Od roku 2000 do roku 2004 byl jejím prezidentem český romský aktivista Emil Ščuka. Dostupné z: <<http://internationalromaniunion.org/index.php>> [cit. dne 1. 12. 2011].

Podle Hirta je naopak slovo Rom apelvativem, jehož významem je člověk, muž, manžel a etnonymem se stává až jeho schválením na zmíněném kongresu International Romani Union. Je tedy výsledkem procesu konstrukce identity zevnitř (group) prostřednictvím představitelů romské etnické ideologie, kteří apelvativem Rom označili členy skupin, jenž jsou označováni jako „Cikáni“, tedy slovem, které ze strany majority získalo negativní zabarvení [Hirt 2004: 80]. Jelikož se domnívám, že v České republice slovo Cikán skutečně získalo negativní zabarvení a stalo se hanlivým označením, v celé práci používám termín Rom.

2.3.2 Kdo je Rom?

V mnoha publikacích, věnujících se takzvané romské problematice, nalezneme nespočet vlastních definicí, za koho můžeme Roma považovat. Často se můžeme setkat s vymezením Romů, jako „osob, které se hlásí k romskému etniku“ nebo „hlásících se k romské menšině“ [Romodrom 2011]. Tyto definice jsou bezesporu správné, ale přesto neúplné, jelikož jsou vlastní definicí a konstruují tak identitu Romů zevnějšku (category). Jak uvidíme později, mnoho Romů se během sčítání lidu ke svému romství nehlásí. To je dalším důkazem toho, že tuto definici nelze brát za zcela věrohodnou, nebo lépe řečeno, je výrazně nedostačující [Říčan 1998: 33].

Růžička s Henigem uvádějí v této souvislosti příklad výzkumné zprávy MPSV ČR z roku 2006², která se pokouší respektovat kombinaci perspektivy group a category, tedy nejen vlastní sebe-identifikaci s romstvím, ale také jeho připsáním zevnějšku, kdy je Romem také člověk, za kterého tak považuje značná část jeho okolí. Podle autorů se realizátoři projektu v tomto případě naopak zaměřili spíše jen na konstrukci identity zevnějšku, protože je vysoce nepravděpodobné, aby se v důsledku náročnosti výzkumu dotazovali na jejich vlastní identitu [Henig, Růžička 2007: 234].

2 Výzkumná zpráva MPSV ČR „Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti“ z roku 2006 je dostupná z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf [cit. dne 1. 2. 2012].

Podle Davidové je termín Rom „souhrnným označením několika etnických skupin, které mají společný původ, společné kulturní rysy a osobité charakteristiky“ [Davidová 1995: 15 – 16]. Davidová popisuje Romy také podle antropologických rysů, které jsou dle mého názoru jedním z příkladů konstrukce identity zvnějšku. Tyto rysy, které odlišují Romy od ostatních, popisuje prostřednictvím tmavé pigmentace očí a vlasů a žlutohnědé barvy pleti [Davidová 1995:16]. Je však nesporné, že je i mnoho Romů, nejen míšenců, kteří tyto charakteristiky nesplňují a mohou mít světlé vlasy i pleť.

Definici respektující obě konstrukce identity využívá například sociolog Viktor Sekyt, který o Romech mluví jako o „nositelích romství i tehdy, když se tito sami k romské národnosti nehlásí, romská komunita je však jako Romy přijímá a většinová společnost je (nejen podle antropologického typu) za Romy považuje“ [Sekyt 2004: 189].

Budilová s Jakoubkem na základě Jenkinsonova rozlišení group vs. category přicházejí s tvrzením, že Romové jako skupina neexistují a měli bychom o nich hovořit pouze jako kategorii, tedy o přiřazené identitě zvnějšku [Budilová, Jakoubek 2007: 16].

2.3.3 Romství - romipen

Romové mají podle Davidové vlastní zákony a pravidla, uvědomují si svůj společný původ, který je určující pro formování vlastní etnické identity a přihlášení se k romství – romipen [Davidová 1995:17]. Podle Sekyta je romství „vlastnost nositele romské kultury v tom nejširším slova smyslu“ [Sekyt 2004: 191].

Hirt s Jakoubkem podrobují kritice esencialistickou perspektivu, kterou při bádání romské populace hojně využívají mimo jiné i politicky orientované výzkumy označované jako multikulturalismus. Esencialismus stojí na přesvědčení, že romství je dané biologicky, je projevem speciálního „antropologického typu“ a vlastní „etnické kultury“, která je Romům jako skupině daná od přírody [Hirt, Jakoubek 2006: 66]. Autoři ve

své práci trvají na tom, že na Romy nelze pohlížet jako na danou etnickou skupinu, ale jako na zvenčí připsanou kategorii. Ostře se staví proti zavedenému lidovému modelu Romů, který podle jejich názoru představuje silně diskriminační praktiku ze strany majority. Lidové modely připisují osobám s určitými fyzickými charakteristikami společnou kulturu a „vědomí skupinové příslušnosti (identita)“ [Hirt, Jakoubek 2006: 72]. Podle tohoto východiska je Romem každý, kdo jako Rom vypadá, je nositelem romské kultury a ke svému romství se automaticky přihlásí, protože jej geneticky dědí. Autoři toto východisko striktně odmítají, protože je podle nich vědecky nepodložené a v souvislosti s dosavadními poznatky dokonce nepřijatelné [Hirt, Jakoubek 2006: 72]. Tuto esencialistickou perspektivu a lidový model mylně přejímá mnoho autorů věnující se Romům (romisté), jako například Eva Davidová, jejímž vymezením romství započala tato kapitola.

Jakoubek považuje spojování kultury a biologických faktorů za nebezpečné, protože autoři, kteří tak činní, nerespektují základní postulát věd o kulturách, „který kulturu traktuje coby entitu negenetického charakteru, která se osvojuje výchovou a je naučená“ [Jakoubek 2004: 74]. Romství není tedy podle Jakoubka něco vrozeného. Romem se člověk stává v procesu enkulturace, socializace, nebo se jím může stát v procesu resocializace, kdy romství nemusí být nutně spjato pouze s romskou populací [Jakoubek 2004: 76 - 77]. Cohn tento fakt dokládá příkladem ze Severní Ameriky, kde je velké množství „cikánských“ skupin, které se označují za „Romy“ a „asimilovali značné množství dalších osob, které přišly do Severní Ameriky z Evropy“ [Cohn 2009: 26].

2.3.4 Přisouzení romství

Motto: „Jestliže lidé definují situace jako reálné, jsou tyto reálné i ve svých důsledcích.“

William I. Thomas [Merton 2002: 196].

Jakoubek romství popisuje prostřednictvím procesu etiketizace

(labelling theory) nebo Mertonova konceptu sebenaplňujícího se proroctví³, kdy je člověku romství nejprve přisouzeno majoritní společností a následně je uznáno jím samotným [Jakoubek 2004: 80]. Na základě znalosti teorií Thomase a Mertona můžeme říci, že pokud nás někdo Romem/Cikánem označí, pro zúčastněného se jím i staneme, bude s námi tak i jednat a jeho reakce na nás budou reálné. Jakoubek však tvrdí, že tato situace může nastat i ze strany romské populace, kdy nás ona sama za Roma/Cikána označí, bude nás za něj pokládat a je dost možné, že tento fakt přijmeme a v rámci resocializace se jím v sekundárním smyslu staneme [Jakoubek 2004: 81]. Etiketizační teorie je druhem teorie deviace⁴, kdy se jedinec stává deviantním z toho důvodu, že je mu toto označení přisouzeno ostatními lidmi [Giddens 1997: 556]. K tomuto označení dochází, podle zakladatele teorie etiketizace Edwina Lemerta, prostřednictvím primární socializace (primární označení) a posléze prostřednictvím sekundární socializace, kdy jedinec toto označení (etiketu) přijme a sám se za devianta začne považovat [Giddens 1997: 195].

K označení situace, kdy jedinec nesplňuje dané normy společnosti, používá americký sociolog Erving Goffman název stigma. Stigma označuje silně diskreditující atribut, kterému se také říká selhání, nedostatek nebo handicap [Goffman 2003: 10]. Stigma je podle Goffmana jedním z rozporů mezi sociální identitou a virtuální sociální identitou a jako zásadní fakt spatřuje v tom, že stigmatizovaný člověk přebírá stejné představy o sobě samém, jako o něm má společnost, která ho do této role kategorizovala [Goffman 2003: 15]. Stigmatizovaný člověk si uvědomuje, v čem druzí spatřují jeho vadu a souhlasí s představou, že nesplňuje určité požadavky, které jsou na něho kladeny. Podle Goffmana je rozhodujícím momentem pocit hanby plynoucí ze stigmatizace, která může pramenit až v nenávist k sobě samému [Goffman 2003: 16]. V tomto momentě se Goffman shoduje s výše uvedenými myšlenkami Mertona, Giddense, Jakoubka a dalších.

3 Respektive definice Thomasova teorému popsaného výše.

4 Deviace ve smyslu jednání, které neodpovídá určité normě nebo více normám, které jsou ve společnosti všeobecně uznávané [Giddens 1997: 185].

2.4 Historie Romů

Domnívám se, že stručná sonda do historie Romů (ačkoli není předmětem této práce) je zcela nezbytnou podmínkou pro alespoň částečné potvrzení mého přesvědčení, že se v mnoha případech stávají obětí onálepkování, kdy jsou označeni za „devianty“ a podléhají procesu stigmatizování.

Po staletí byli Romové pod nátlakem majoritní společnosti, často násilně pronásledováni, perzekuováni a neměli možnost sami rozhodovat o svém osudu. Během druhé světové války se většina romské populace obývající evropský kontinent stala obětí nacistického holocaustu. Komunistický režim znamenal pro Romy eliminaci jejich tradičního způsobu života a kultury, snahu o jejich bezvýhradnou asimilaci. Tento pokus byl sice neúspěšný, ale v ruku v ruce s procesem urbanizace rozbil sociokulturní systém romských komunit, jejich vnitřní a vnější vazby, původní hodnoty a kulturní vzorce. Tyto oba totalitární režimy se do značné míry odrazily do současného stavu romských komunit [Pavelčíková 2004: 7].

V období Rakouska-Uherska bylo vydáno mnoho protiromských vládních nařízení, jejichž hlavním obsahem bylo, že kočovníci a romské etnikum jako celek terorizuje ostatní obyvatele a ohrožuje jejich bezpečnost a majetek [Nečas 2002: 52]. Zákon z roku 1885 postihoval Romy za jejich tuláctví vězením a nucenými pracemi, docházelo k odebírání dětí a k jejich šikanování [Říčan 1998: 17].

Přestože byla první republika demokratickým zřízením, přesahujícím okolní země široko daleko, a uznávala Romy jako svébytnou národnostní menšinu, i zde docházelo k postupnému konzervatismu v otázce Romů. Dne 15. 7. 1927 byl přijat Zákon o potulných cikánech, který v první řadě přikazoval přísnou evidenci Romů. Romové obdržovali cikánské legitimace a kočovnický list, které omezovaly volnost ve stěhování a volby bydliště, čímž bylo znemožněno právo pohybu. Zákon zcela zakazoval kočovat a tábořit v tlupách.

Výjimkou bylo táboření většího množství rodin, na jednom místě, ke kterému poskytoval povolení starosta oné obce [Nečas 2002: 60 - 64].

2.4.5 Druhá světová válka a holocaust

V roce 1933 se v Německu dostává k moci nacistická strana, která později v roce 1935 uvádí v platnost tzv. norimberské zákony. Ty mimo jiné upravovaly způsobilost k občanství a upozorňovaly na Židy a Romy jako na nebezpečnou rasu [Fraser 1998: 211].

Dne 16. 3. 1939 vzniká na našem území Protektorát Čechy a Morava a dne 31. 3. 1939 vchází v platnost první protiromský výnos. Na území Čech a Moravy dochází k výraznému navýšení počtu romské populace v důsledku útěků Romů z okupovaných oblastí [Nečas 2002: 67]. Tento fakt umocněný oficiální žurnalistikou byl zdrojem k předpisu z listopadu 1939, který nařizoval Romům jejich trvalé usazení do dvou měsíců a ukončení kočování. Těm, kteří toto nařízení nedodrželi, bylo vyhrožováno deportací do pracovních táborů [Nečas 2002: 67].

Postupně docházelo k hromadné deportaci Romů z Čech do tábora v Letech a Romovů z Moravy do Hodonína u Kunštátu. Tyto tábory byly postupně přejmenovány z pracovních na sběrné a později na cikánské. Na území protektorátu se dle evidenčních soupisů nacházelo přibližně sedm tisíc Romů [Mikulášková 1998: 274]. Do těchto koncentračních táborů bylo deportováno 2 618 osob, které podléhali vládnímu nařízení o preventivním potírání zločinnosti, kolik z nich bylo Romů, mezi které podle nařízení taktéž patřili, však poválečná zpráva neuvádí [Nečas 2002: 68].

Z výše zmíněných koncentračních táborů v Letech a Hodoníně a z řad další romské populace byli Romové postupně deportováni do koncentračních táborů mimo území Čech a Moravy. Těmito tábory byl Osvětim a cikánský tábor Osvětim II - Březinka a z Osvětimi do dalších táborů jako Buchenwald, Ravensbrück, Mittelbau a další. Cikánský tábor Osvětim II – Březinka se podle dostupných pramenů stal smrtícím pro

6500 – 7000 českých Romů a necelým šesti stovkám se podařilo období protektorátu přežít [Mikulášková 1998: 275]. Podle Nečase se ze 4870 Romů, kteří byli během protektorátu deportováni do koncentračních táborů z českých zemí (krom pohraničí), vrátilo pouze 583 přeživších osob [Nečas 1997: 75].

2.4.6 Romové a Československo mezi lety 1945 – 1989

Konec druhé světové války s sebou přinesl tlustou čáru mezi západem a východem a k moci dostává komunistická strana. „Československo je nejnázornějším příkladem změn a zvrátů typických pro způsob, jakým komunistické režimy s Cikány nakládaly. Střídala se tu blahosklonnost s netrpělivostí, paternalismem a despotismem, s benevolentními iniciativami a horlivými pokusy o radikální řešení“ [Fraser 1998: 228].

Kromě 583 Romů, kteří přežili hrůzy koncentračních táborů, se na území Čech a Moravy vrátilo ještě několik desítek Romů, kteří se ukrývali na západním Slovensku. K nim přibylo i několik dalších, převážně Romů míšenců, kteří přežili díky pomoci svých přátel nebo příbuzných z majoritní společnosti [Pavelčíková 2004: 23]. Ačkoli si obyvatelé obcí z majoritní společnosti uvědomovali utrpení Romů, kterým během holokaustu museli projít, záhy se objevují negativní reakce na jejich návrat. Již v létě 1945 přichází na Zemský výbor v Brně petice od několika obcí z jižní Moravy, ve kterých si obyvatelé stěžovali na romskou nechuť k práci a zlodějčinu. Mnohé zprávy však toto vyvracejí a naopak uvádějí, že Romové se velmi brzy navrátili k pracovnímu procesu a vedli řádný život [Pavelčíková 2004: 24].

Situace Romů na Slovensku se po ukončení války nevyvíjela zcela idylicky. Mnoho nacionalistů, kteří Romy pronásledovali již v období války, se buď udrželi u moci, neboť se velmi rychle transformovali do komunistické strany [Říčan 1998: 24]. Nejen to bylo důvod masové migrační vlny slovenských Romů do českých zemí. Na našem území se v roce 1946 začíná rozvíjet obnova hospodářství a infrastruktury a vznikla

tak nabídka pracovní příležitosti vhodná i pro romské dělníky. Ze Slovenska tedy přichází kromě Romů informovaných od příbuzných a přátel, také velké množství Romů na základě pracovní povinnosti nebo náborových akcí [Pavelčíková 2004: 25].

Tento fakt však zapříčinil obrovské problémy s ubytováním dělníků a jejich rodin, kteří přebývali v prostředí staveb, sklepů, na volném prostranství, jejich děti neměly dostatek oblečení, stát se nestaral o jejich bezpečí, sociální a zdravotní zajištění nebo školní docházku dětí. Sami romští dělníci to však nepovažovali za něco nesnesitelného, neboť podmínky, na které byli zvyklí, se v mnohém nelišily od tohoto stavu [Pavelčíková 2004: 26].

Během celého období mezi lety 1945 – 1989 nahlížela státní politika vůči Romům z hlediska historicko-společenské determinace, nerespektovala sociálně-politickou a sociálně-psychickou stránku a už vůbec ne stránku etnickou [Nečas 1997: 98]. Vůči Romům byla uplatňována víceméně stejná politika jako před válkou. V platnosti byl stále zákon č. 27 o potulných Cikánech a osobách vyhýbajících se práci, který zůstává v platnosti až do roku 1950.

Dne 14. 7. 1947 byl Ministerstvem vnitra vyhlášen soupis „potulných cikánů a jiných tuláků práce se štítících“ a v srpnových výsledcích se objevilo číslo 16 752 Romů [Haišman 1999: 144 – 145]. Výzkumy však naznačují, že většina nepracujících a neusazených Romů se soupisu buď vůbec nezúčastnila, nebo uvedla nepravdivé údaje [Pavelčíková 2004: 29].

V listopadu 1949 vzniká komise pro řešení tzv. „cikánské otázky“, která si za hlavní cíle stanovila vybudování pořádku v oblasti bydlení, pracovního zařazení, výchovy Romů, zdravotního a sociálního zabezpečení, vybudování romských sídlišť, apod. Komunistický režim během celého tohoto procesu pohlížel na Romy jako oběť kapitalistických vykořisťovatelů, které je potřeba zrovnoprávnit s majoritou [Pavelčíková 2004: 34].

Zásadním mezníkem státní politiky s ohledem na Romy je politické byro ze dne 8. 4. 1958, které odmítlo požadavky romských představitelů na oficiální přiznání romské národnosti a romštiny. Hlavním důvodem tohoto odmítnutí bylo přesvědčení státu, že by tato situace vedla k větší sociální marginalizaci Romů a k zamezení jejich převýchovy. Jako jediný cíl k vyřešení romské problematiky byla představa zvyšování životní úrovně, potažmo trvalé usídlení Romů [Nečas 1997: 101]. Výsledkem toho byl Zákon o trvalém usídlení kočujících osob ze dne 17. 10. 1958, který bezvýhradně nařizoval všem osobám okamžitě zanechat kočovného života [Nečas 1997: 101].

Dne 15. 6. 1965 vznikl Vládní výbor pro otázky cikánského obyvatelstva, který si stanovil následující úkoly: „1) likvidace romských osad a chatrčí a řešení bytového problému Romů, 2) zabezpečení povinné školní docházky dětí a výchovy mládeže, 3) zařazování práceschopných mužů do pracovního procesu“ [Nečas 1997: 102]. Důsledkem tohoto procesu byla hromadná migrace Romů ze Slovenska na naše území. V mnoha městech začala vznikat izolovaná romská soustředění a zároveň s likvidací zanikaly rodové komunity. Postupně zanikal dohled nad dodržováním tradic a násilné usídlování Romů z různých prostředí do jednoho sídlištního prostředí zapříčinilo negativní dopady na „rituální čistotu“, které znemožnilo jejich harmonické soužití [Horváthová 1998: 33].

Naděje pro samotné Romy, podílet se na řešení tzv. cikánské otázky, vzrostla s uvolněním politické situace v roce 1968 po pražském jaru. Romští předáci otevřeně kritizovali současnou státní politiku s ohledem na Romy a požadovali možnost založení vlastní organizace. To se jim nakonec povedlo a dne 30. 5. 1969 zaregistrovalo Ministerstvo vnitra společenskou organizaci, český Svaz Cikánů-Romů a slovenský Zvaz Cigánov-Rómov, jemuž následovalo jeho přijetí do Národní fronty [Pavelčíková 2004: 104]. Postupující normalizace v 70. letech však nebyla k jakékoli občanské iniciativě nakloněna. V roce 1973, kdy byl již stát plně v rukou nové nomenklatury KSČ, přinutili představitelé Národní

fronty, pod nejrůznějšími záminkami administrativního typu, vedení Svazu dobrovolně ukončit svou činnost [Pavelčíková 2004: 110].

V posledním období do roku 1989 se ve státní politice uplatňoval program sblížení romské menšiny s majoritní společností. Podle Horváthové však cíl zůstal stejný – zařadit a asimilovat, pouze mírnější formou. K dosažení integrace s majoritou mělo dojít prostřednictvím materiálních a sociálních výhod, kdy byly Romům přidělovány byty, a získávali zvýšené sociální dávky [Horváthová 1998: 34]. Horváthová tvrdí, že tento přístup Romy paradoxně nejvíce paralyzoval, neboť „otupil jejich odvěkou soběstačnost a nezávislost“ [Horváthová 1998: 34]. Pavelčíková uvádí příklad, kdy se v druhé polovině sedmdesátých let objevuje systém populační politiky, který byl již dříve v minulosti striktně odmítnut. „Nepřízřusobivé“ skupiny měly být eliminovány sterilizací žen za úplatek, což bylo hojně využíváno především romskými matkami s vysokým počtem dětí a mnohé okresy tento trend v dalších letech dávaly za příklad, jako úspěšné řešení tzv. cikánské otázky [Pavelčíková 2004: 115].

Za zmínku jistě stojí činnost Charty 77, v tomto případě dokument, který chartisté zveřejnili dne 13. 12. 1978, pod názvem „O postavení Cikánů-Romů v Československu“ [Pavelčíková 2004: 124]. V dokumentu iniciátoři upozorňují na diskriminaci Romů v ČSSR, na protiprávní rozpuštění Svazu Cikánů-Romů a neexistenci další instituce, která by zastávala zájmy a lidská práva Romů. Nevyhýbají se ani analýze zákona o zákazu kočování, a dalších státní nařízení postihující romské obyvatelstvo. Prostá integrace není z jejich hlediska řešením, jelikož o tom zda mají splynout s majoritní společností, by měli rozhodovat oni samotní [Pavelčíková 2004: 125].

2.5 Romové v České republice dnes

V České republice se za Romy považují především slovenští a maďarští Romové, kteří k nám přišli po druhé světové válce a představují více než 80% všech Romů zde žijících. Dalšími Romy jsou také Cikáni

čeští a moravští, kteří představují nejmenší skupinu Romů u nás a jejichž členy jsou z velké části potomci předků, kteří přežili holocaust [Davidová 2009, 241].

V médiích i literatuře se objevují různé odhady počtu Romů žijících na našem území, často však bez odkazu na autora či zdroje dat. Reálné odhady počtu Romů v Evropě shromáždil mezinárodně uznávaný odborník na studium romské populace, Jean-Pierre Liégeois [2007]. Z těchto dat vyplývá, že se v evropských zemích počet Romů pohybuje mezi 8 až 12 miliony a na Českou republiku připadá 200 až 250 tisíc z nich [Liégeois 2007: 31]. Se stejně odhadovanými údaji se setkáváme i v českých zdrojích [www.msmt.cz 2009].

Podle předběžných výsledků posledního sčítání lidu z roku 2011 se k romské národnosti přihlásilo 13 150 obyvatel České republiky a pouze 5 199 z nich uvedlo romskou národnost bez kombinace s jinou. Při sčítání lidu před deseti lety, se k romské národnosti přihlásilo 11 746 osob [www.czso.cz 2011]. Jak jsme se mohli dočíst výše, samotné přihlášení se k romské národnosti, jako determinanty toho, koho považovat za Roma, je zcela nedostačující.

Jedním z důvodů těchto podhodnocených údajů není jen v některých případech nedostatečná informovanost Romů o pravidlech sčítání lidu, ale také jejich špatná historická zkušenost s jejich evidencí a soupisy ze strany majority [Říčan 1998: 33].

2.6 Sociální vyloučení

Nežli se dostaneme k empirické části této práce a jejím výsledkům, je zapotřebí si osvětlit ještě jeden zásadní termín. Je to termín, se kterým se běžně setkáváme, a který již ve svém názvu nese něco znepokojujícího. Jedná se o sociální vyloučení či jinými slovy sociální exkluzi.

2.6.1 Co je sociální vyloučení?

V literatuře a dalších zdrojích nacházíme mnoho různých definic sociálního vyloučení. Všechny však společně napovídají tomu, že se jedná o určitou situaci, kdy jsou jedinci nebo skupiny nějakým způsobem odsouváni na okraj společnosti nebo zcela mimo ni.

Podle Agentury pro sociální začleňování v romských lokalitách⁵, jsou sociálně vyloučení, „ti občané, kteří mají ztížený přístup k institucím a službám (tedy k institucionální pomoci), jsou vyloučení ze společenských sítí a nemají dostatek vertikálních kontaktů mimo sociálně vyloučenou lokalitu“ [Agentura 2012]. Definice je to jistě správná, zdaleka však ne všeříkající.

První používání pojmu sociální vyloučení je připisováno Francouzovi René Lenoirovi, který jím v 70. letech 20. století označoval osoby, jimž nebyly dostatečně zajištěny dávky sociálního pojištění [Toušek 2007: 3]. Podle Mareše docházelo k sociálnímu vylučování v rámci všech historických společností, a týkalo se nejen jednotlivců, ale také kolektivit a sociálních kategorií [Mareš 2000: 285]. Tento proces byl v historických společnostech určitým typem sociální kontroly, sloužící k zajištění konformity členů a také prostředkem k udržování kolektivní identity a integrity [Mareš 2008: 272]. V současnosti však sociální exkluze chápána jako proces, který kolektivní integritu a identitu ohrožuje a zpochybňuje. Sociální exkluze také směřuje k odcizení a je jednou z příčin nenávisti ze strany početnějších skupin [Mareš 2008: 272].

Podle Moravce se termín sociální vyloučení začal používat v 80. a 90. letech 20. století v západních zemích namísto výrazu „chudoba“ a sám jej definuje následovně: „Termín značí situaci, kdy člověk, rodina,

5 Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách je jedním z odborů Sekce pro lidská práva při Úřadu vlády ČR, který si klade za cíl vytvořit taková opatření, která napomůžou obcím v procesu sociálního začleňování. Dostupné z: <<http://www.socialni-zaclenovani.cz/co-je-socialni-vyloucení>> [cit. 29. 1. 2012].

domácnost, společenství nebo celá subpopulace jsou vyloučeny z určitých sociálních vztahů a interakcí a z provozu sociálních institucí, které jsou přístupné většině společnosti“ [Moravec 2006: 13]. Moravcova definice sice stručně, ale výstižně vystihuje samotnou podstatu sociálního vyloučení a domnívám se, že je tak trefným zakončením této podkapitoly.

3 METODOLOGICKÁ ČÁST

3.1 Cíl výzkumu

Cílem následující empirické části toho výzkumu je nalezení odpovědi na otázky, jaké postoje mají Romové k majoritní společnosti a především, jak vnímají vlastní šance uspět v majoritní společnosti. Zajímám se také, jak se tyto postoje liší nebo naopak shodují u respondentů z Jihočeského a Ústeckého kraje a u respondentů zastupující starší a mladší generaci z nich.

3.2 Metoda výzkumu

Pro vypracování výzkumné části práce jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu, což je „nenumerické šetření a interpretace sociální reality. Cílem tu je odkrýt význam podkládaný sdělovaným informacím“ [Disman, 2002: 285].

3.3 Sběr dat

Jako metodu pro získání (sběr) dat jsme zvolila hloubkové polostrukturované rozhovory, které vycházejí z předem připraveného návodu, tedy seznamu otázek a témat (viz. Příloha). Tento seznam umožní výzkumníkovi dobře se na rozhovor připravit a mít ho pod kontrolou. Současně mu však otevírá možnost přizpůsobovat jednotlivé otázky podle situace nebo klást otázky doplňovací a umožňuje provést rozhovory s několika lidmi strukturovanější formou, které ulehčuje jejich srovnání [Hendl, 2005: 174].

Rozhovory, které se uskutečnily od listopadu 2011 do března 2012, probíhaly na předem domluveném místě, v místě bydliště nebo pracoviště respondenta. Délka trvání rozhovoru se pohybovala přibližně od jedné do dvou hodin. Rozhovory byly uskutečněny celkem s 10 respondenty, přičemž se dvěma z nich proběhl rozhovor ještě jednou. Celkově tedy bylo uskutečněno 12 rozhovorů.

Všichni respondenti souhlasili s nahráváním rozhovoru na zvukové záznamové zařízení, vypovídali velmi otevřeně, ochotně a vyčerpávajícím způsobem. Nesnažila jsem se je tedy přerušovat, naopak je nechala mluvit ze široka a pokládala jim další otázky a doplňující otázky až poté, co domluvili. Přesto se mi předem připravený návrh scénáře rozhovoru vyplatil, neboť někteří z respondentů museli být při rozhovoru otázkami vedeni. Během rozhovoru jsem používala terénní deník, kam jsem si zapsala datum, čas a další poznámky k rozhovoru, jako postřehy k neverbální komunikaci a další reakce respondentů.

3.4 Zpracování dat

Každý z rozhovorů byl nahrán zvukovým záznamovým zařízením a posléze přepsán do textové podoby prostřednictvím programu MS Word. Výpovědi jsem nijak neměnila a přepsala je v původním znění respondenta. Posléze jsem přistoupila k samotné analýze rozhovorů. Jednotlivé výpovědi jsem rozdělila do několika témat (např. identita, vzdělání, zaměstnání, integrace, atd.) a pokud se překrývaly, snažila jsem se je převést do jednoho celku. K často používaným pojmům jsem přiřadila kódy, které vyplývaly z celého kontextu rozhovoru a dalších odpovědí informátorů a vzájemně je porovnávala. Snažila jsem se tak komparovat jednotlivé výpovědi a nalézt odpovědi na stanovené výzkumné otázky.

3.5 Respondenti

K oslovení respondentů jsem získala přístup prostřednictvím svého zaměstnavatele, kterým je nestátní nezisková organizace Sdružení pro

probaci a mediaci v justici, o.s. Sdružení realizuje několik projektů, přičemž jedním z nich byl také projekt Služba mentor, ve které jsem se však pracovně nikterak neangažovala. O pomoc jsem tedy poprosila svého kolegu, koordinátora tohoto projektu, který mi předal kontakty na osoby, které ve Službě mentor pracovaly jako externí spolupracovníci. Služba Mentor se zaměřovala na klienty Probační a mediační služby ČR (PMS ČR), kterým byl uložen alternativní trest či opatření a jejím cílem bylo snížení rizika recidivního chování a sociálního vyloučení těchto osob. V tom jim pomáhali vyškolení laici – mentoři.

Samo sdružení vymezuje mentory a jejich klienty, jako osoby, které se cítí být součástí romské menšiny [SPJ 2011]. Spoléhá se tedy na vnitřní konstrukci identity (group), o které pojednává například Jenkins [2008] a jehož myšlenky jsme si představili v kapitole věnující se identitě (2.1.1 a 2.1.2).

Rozhovor mi poskytlo pět respondentů, kteří v minulosti pracovali jako mentoři a kteří mi zprostředkovali kontakt na dalších pět respondentů, kteří nikdy jako mentor nepracovali. Na to jak oni sami prožívají svou identitu, jsem se v rozhovoru dotazovala hned v jeho úvodu a s výsledky se seznámíme v analytické části této práce.

S participací na výzkumu souhlasilo celkově 10 respondentů, šest z Ústeckého kraje a čtyři z Jihočeského kraje. Všichni z nich v sociálně vyloučených lokalitách žili nebo žijí.

Všichni respondenti byli předem informováni o cílech výzkumu, byli ubezpečeni o naprosté anonymitě a svůj souhlas s participací na výzkumu potvrdili podepsáním informovaného souhlasu. Vzhledem k ochraně anonymity vystupují respondenti v práci pod nepravými křestními jmény.

Od mého původního záměru komparovat výpovědi dospělých a mladistvých Romů jsem musela bohužel ustoupit. Nepodařilo se mi totiž mladistvé Romy k participaci na výzkumu oslovit. Ve výzkumu se, ale

snažím porovnat výpovědi mladších a starších respondentů, které nazývám zástupci starší a mladší generace.

Ústecký kraj:

Eva, 32 let: je vdaná, má 2 děti, bydlí v Ústí nad Labem na sídlišti Krásné Březno (považováno za sociálně vyloučenou lokalitu), kam se přestěhovala před 6 lety z Prahy, především z finančních důvodů (vysoké nájemné a další náklady) a kvůli mamince, které se snaží vypomáhat. V Ústí nad Labem nemůže sehnat zaměstnání, pracuje dobrovolně nebo brigádně s romskými dětmi. Považuje se za „integrovanou“ Romku a na svůj původ je velmi hrdá.

Marek, 28 let: je ženatý, bezdětný, bydlí celý život v Děčíně v ulici Teplická, která je považována za sociálně vyloučenou lokalitu a pracuje v nízkoprahovém centru pro romské děti. Téměř celé dospívání žil „na ulici“ a prožíval drogovou závislost, ze které se dostal (jak sám vypovídá) díky pastorovi, který ho přivedl ke křesťanské víře. Díky tomu se považuje za „integrovaného“ Roma, ostatní ho respektují a vybudoval si do určité míry vyšší sociální postavení. V minulosti pracoval jako romský mentor.

Radek, 29 let: je ženatý, má 2 děti, bydlí v Chomutově v blízkosti sídliště ulice Kamenná (považováno za vyloučenou lokalitu), pracuje jako asistent učitele na speciální škole, spolupracuje s obyvateli sociálně vyloučených lokalit a dříve pracoval jako mentor. Považuje se za „integrovaného“ Roma, který podle svých slov pomáhá těm, kteří „integrování“ nejsou. V minulosti pracoval jako romský mentor.

Zuzana, 60 let: je vdova, má 5 dětí, bydlí v Ústí nad Labem na sídlišti Krásné Březno, je důchodkyně. Do pozdějšího věku byla doma s dětmi, posléze pracovala jako uklízečka. Ačkoli se tak sama nenazývá, z jejích výpovědí je patrné, že se považuje za „integrovanou“ Romku, alespoň do té míry, že se vymezuje vůči „ostatním“ Romům. Všechny z jejích dětí Krásné Březno opustily, až na nejmladšího syna.

Pavel, 56 let: je ženatý, má 2 dcery, bydlí v Chomutově v blízkosti sídliště Dukelská, pracuje jako terénní pracovník a s osobami ze sociálně vyloučených lokalit je v každodenním kontaktu, sám ve vyloučené lokalitě nějakou dobu žil. Svým povoláním získal respekt u „ostatních“ a zaujímá tak vyšší sociální postavení. Sám se považuje za „integrovaného“ Roma, i když se proti slovu „integrace“ vymezuje a z jeho výpovědí je patrné, že Romům ze sociálně vyloučených lokalit rozumí a upřímně se jim snaží vypomáhat. V minulosti pracoval také jako romský mentor.

Josef, 54 let: je ženatý, má 1 syna, bydlí v Boleticích (sociálně vyloučená lokalita), pracuje jako asistent prevence kriminality při Městské policii. Po většinu života žil v Děčíně a živil se jako muzikant. Jako jediný z respondentů se striktně označuje za „Cikána“ a proti „Romům“ se radikálně distancuje. Po ukončení své muzikantské kariéry se přestěhoval do Boletic za rodinou. Poté začal dobrovolně pracovat jako asistent prevence kriminality, protože se mu situace v Boleticích zdála dramatická. Označuje se za „integrovaného“ Cikána. V minulosti pracoval jako romský mentor.

Jihočeský kraj:

Veronika, 25 let: je vdaná, má 2 děti, bydlí ve Větrní (považováno za sociálně vyloučenou lokalitu), momentálně na mateřské dovolené. Je vyučená prodavačka, pracovala pouze brigádně. Ráda by se brzy přestěhovala, největší nevýhodu v lokalitě svého bydliště spatřuje v nedostatku zaměstnání. Sama se neoznačuje za „integrovanou“ Romku, ale z jejích výpovědí je patrné, že to považuje za důležité, především s ohledem na její děti.

František, 30 let: ženatý s Veronikou, má s ní 2 děti, bydlí ve Větrní, momentálně nezaměstnaný. Vyučil se jako automechanik a stejně jako Veronika považuje za potřebné se odstěhovat někam, kde lépe sežene práci. „Integraci“ považuje za důležitou, ale stát podle něj nevytváří podmínky, které by to plně umožnily.

Karel, 38 let: ženatý, má 3 děti, přestěhoval se z Větřní do Českého Krumlova, pracuje jako dělník na stavbách, často na černo, a proto se mu občas přihodí, že za práci nedostane zapláceno. Považuje se za „integrovaného“ Roma a je pyšný na to, že se mu podařilo přestěhovat do Českého Krumlova.

Jaroslav, 64 let: ženatý, má 2 dcery, bydlí v Písku, je důchodce, pracoval, stále je v kontaktu a snaží se pomáhat osobám ze sociálně vyloučených lokalit, kde sám nějakou dobu bydlel. Jako jediný z respondentů se narodil ještě na Slovensku a považuje se za „Českoslováka“. V průběhu života pracoval v dělnických profesích, několik let před důchodem jako terénní pracovník v sociálně vyloučených lokalitách. U jejich obyvatel získal uznání a docházejí za ním pro rady až do současnosti. Svým postavením získal relativně vyšší sociální postavení. V minulosti také pracoval jako romský mentor.

Jak je patrné z charakteristik respondentů, někteří z nich zaujímají relativně vysoké sociální postavení. Jsem si vědoma, že nikdo z nich nepředstavuje typického obyvatele sociálně vyloučené lokality, minimálně tím, že se všichni do určité míry považují za „integrované“ Romy. Z jejich výpovědí tedy nelze získat komplexní obraz problematiky sociálního vyloučení, jedná se spíše o sondu do života respondentů. Především respondenti, kteří pracují jako sociální pracovníci, a i přesto, že byli obyvateli sociálně vyloučených lokalit, mají relativně vyšší sociální postavení než ostatní. Domnívám se však, že jejich výpovědi jsou velmi zajímavé a to především s ohledem na to, že s osobami v sociálně vyloučených lokalitách jsou v přímém kontaktu. Ačkoli se vůči nim do jisté míry vymezují, mají pro ně pochopení. Podobnými životními situacemi si totiž sami prošli a zastupují do určité míry jejich názory.

4 ANALYTICKÁ ČÁST

4.1 Identita

4.1.1 Rom nebo Cikán?

Jak již bylo zmíněno v teoretické části, stále dochází k diskuzím o tom, zda je správné pojmenování Rom nebo Cikán. Ačkoli to či ono pojmenování není pro jejich identifikaci romství zásadní, cílem mých prvních otázek bylo zjistit, které z těchto pojmenování je pro respondenty tohoto výzkumu osobně přijatelné, jak oni sami sebe nazývají a z jakého důvodu tomu tak je. Jednou z hlavních motivací byla mimo jiné potřeba respektovat jejich vlastní postoj a vyhnout se tak situaci, kdybych mohla někoho v průběhu dalších otázek nechtěně urazit, pokud bych použila pojmenování, se kterým se neztotožňují. Předem však považuji za nutné upozornit, že všichni z respondentů prohlásili, že se hlásí k romské menšině.

Pro více než polovinu respondentů (konkrétně šest) bylo přijatelnější pojmenování Rom, s hrdostí se tak sami označovali a pojmenování Cikán považovali za urážku.

„Výraz Cikán je hanebnost prostě, (...) nejsme cikáni, jsme Romové.“ (Jaroslav, 64). Téměř identický názor má i Pavel. *„(...) Cikán je pro mě hanlivý (...) za toho režimu co tu byl, byl Rom pošlapán, neuznáván (...) prostě romská otázka jako taková tu neexistovala, společnost Romy neuznávala a neuznávala ani slovo Rom.“* (Pavel, 50).

Pro Radka je slovo Cikán taktéž hanlivým výrazem a z jeho vyprávění je patrné, že pro něj získalo negativní zabarvení již v dětství. *„(...) už na základní škole mi děti nadávali, ty Cikáne, a vy Cikáni jste takový anebo makový.“* (Radek, 29). Současně zastává názor, že pokud se někdo nazývá Cikánem, přijímá pouze nálepku ze strany majority, *„(...) říkají to jenom proto, že jsou zvyklí právě na takovýhle oslovování majoritní společností.“* (Radek, 29).

Pro ostatní, kteří preferují označení Rom, nepředstavuje Cikán urážku, přesto je pro ně nepřijatelné. *„Jsem prostě Romka, můj muž je Rom, všichni jsme Romové..“* (Veronika, 25).

Další tři respondenti nerozlišují mezi pojmenováním Rom a Cikán, není to pro ně důležité. *„To je úplně jedno, Romka nebo Cikánka.“* (Zuzana, 60). *„Mě je to úplně jedno. Já jsem se prostě narodila jako Cikánka, Cikánkou umřu a vlastně je mi úplně fuk, co si kdo myslí, jakej výraz k tomu použije, protože ono záleží na tom, jak to ten člověk říká.“* (Eva, 32). Podobně to vidí i Marek. *„(..) já to třeba беру podle toho, že když mi někdo řekne „Cigáne“, tak poznám, jak to myslí.“* (Marek, 27).

Nejzajímavější odpověď přinesl Josef, který se jako jediný velmi razantně ohradil proti pojmenování Rom. *„Vždycky Cikán pani, protože my jsme Cikáni, nejsme Romové. Já se necítím jak Rom, já se cítím jako cikán.“* (Josef, 54). Od „Romů“ se Josef dokonce distancuje. *„(..) ti co o sobě říkaj, že jsou Romové, tak k těm se nehlásim, to jsou většinou lidi, co nechtěj makat a který se vylouvaj na to, že nejsou Cikáni, ale Romové.“* (Josef, 54).

Prostřednictvím Davidové [2010] jsme se v teoretické části seznámili s náhledem na rozdílný vznik duality těchto názvů. Na základě výpovědí respondentů tohoto výzkumu by se do jisté míry dalo potvrdit její tvrzení, že pojmenování Rom je ethnonym, které k vlastnímu používání používá většina „Cikánů“ [Davidová 2010: 15]. Jak se však později ukázalo, i většina z respondentů, která trvala na pojmenování Rom, často v průběhu rozhovoru použila pojmenování Cikán, ve výjimečných případech Cigán. Docházelo k tomu v případech, kdy mluvili o z jejich pohledu negativních stránkách Romů, ale i o dalších Romech a o sobě samých v tom nejsvětlejším slova smyslu. Je tedy dle mého názoru na místě domnívat se, že je pro respondenty v každodenní mluvě běžné používat apelativum Cikán a pojmenování Rom je pro ně do jisté míry zárukou většího uznání ze strany majority, u které slovo Cikán získalo negativní zabarvení. Protože se osobně domnívám, že v českém

prostředí má slovo Cikán skutečně negativní podtext, používám v celém textu práce, jak již bylo řečeno, pojmenování Rom.

4.1.2 Pojmenování jako urážka

Moji domněnku o negativním podtextu slova Cikán, potvrzují další odpovědi respondentů na otázku, zda se někdy ze strany majority setkali s nějakým pojmenováním, které v nich vyvolalo nepříjemné pocity „*Pro mě je to prostě Cikán, (...), když já s váma budu kamarádit, tak budu říkat, kamarádím s Andreou (...)* děti na základce *neříkaly, kamarádím s Jardou, říkaly, kamarádím s Cikánem.*“ (Jaroslav, 64). Současně však Jaroslav jedním slovem dodává, že to v něm tehdy nevyvolávalo žádné negativní myšlenky. „*Ale že by se mi to tenkrát nějak dotýkalo? To vůbec ne.*“ (Jaroslav, 64). Radek se opět vrací ke svým vzpomínkám ze základní školy. „*Jak jsem říkal, na tý základce nám děti nadávaly, že jsme Cikáni, špinavý Cikáni a tak.*“ (Radek, 29).

Eva a Marek vypověděli, že jim vadí spojení se slovem nepřizpůsobivý a nepřizpůsobivá lokalita. „*(...) tak se mi docela nelíbí slovíčko nepřizpůsobivý, jo? Nebo lidé tmavší pleti.*“ (Marek, 28). Evě se zase nelíbí, že se o sídlišti, kde bydlí, hovoří jako o nepřizpůsobivé lokalitě. „*(...) říká se, že je to nepřizpůsobivá lokalita, ale neřekla bych, že je to nepřizpůsobivá lokalita, bydlej tam jak Češi, tak Cigáni.*“ (Eva, 32). Podle Marka majoritní společnost slovo nepřizpůsobivý spojuje s tím, že Romové lžou a kradou. Vidí v tom obrovskou nespravedlnost, protože by se mělo ke všem přistupovat spravedlivě. V tomto kontextu mluví o korupci v politice. Z výpovědi Evy se dá zase vyčíst, že jako obyvatelka sociálně vyloučené lokality si sebou nese stigma, kdy majorita tyto občany označuje za nepřizpůsobivé bez rozdílu a ona, která se považuje za „integrovanou“ Romku a snaží se nalézt práci, to považuje za velkou křivdu. S výpověďmi Marka a Evy nelze jinak než souhlasit, protože s označením „nepřizpůsobivý“ se setkáváme pravidelně v médiích a se skutečně silně diskreditujícím podtextem.

4.1.3 Specifická pojmenování Romů

Podle Jakoubka je nutné, za předpokladu, že bychom přijali tezi o společném etnonymu Rom, toto označení blíže specifikovat. Jakoubek v tomto kontextu uvádí příklad označení Slovan, které je natolik širokou kategorií, jež by bez bližšího určení nemohla být přiřazena žádné kolektivě [Jakoubek 2004: 67]. Proto mojí další otázkou na respondenty bylo, zda se oni nějak sami blíže pojmenovávají, například podle lokality, ve které žijí nebo z které pocházejí. V tomto kontextu Davidová vyjmenovává některá pojmenování, která Romové používají k označení sebe nebo ostatních – „kupř. českokrumlovští Romové – „Krumlovakere Roma“, či z jejich pohledu „Ostravakere“ – ostravští a další [Davidová 2010: 35].

K mému překvapení se však respondenti ve většině případů nijak blíže nespecifikují, až na dvě výjimky. Radek velmi hrdě mluví o svém původu ze Slovenska. *„(...) já jsem západoslovenskej Rom, západňar (...)moje manželka je olašská Romka (...) mý děti už jsou míšený, na půl olašský Romové, na půl západoslovenský Romové.“* (Radek, 29). Jaroslav se označuje za Romungra, což je nejvíce početná skupina Romů žijících v Maďarsku [Ringold 2000: 7]. *„(...) my jsme Romungri, nám se říká Romungri.“* (Jaroslav, 64).

Ostatní respondenti se nijak blíže nespecifikovali, nebo mluvili pouze o městech či čtvrtích, jako například Marek. *„Jiný Romové jsou teplický Romové, jiný jsou jičínský, ústecký, ale jedno máme určitě společný jo.“* (Marek, 28). Podobně se vyjádřil také Pavel. *„Já to jako moc nevnímám tohle rozlišování (...) akorát se říká to jsou ty z Dukelský, nebo ty z Bělohorský.“* (Pavel, 56).

4.1.4 Romština

Podle Davidové je romština jednou z nejdůležitějších charakteristik romského etnika a domluví se jí většina Romů v České republice [Davidová 1995: 17-18]. Zajímalo mě proto, zda je romština vlastní také

respondentům tohoto výzkumu. S výjimkou dvou respondentů, kteří vypověděli, že romsky vůbec neumí, považují ostatní romštinu za svůj mateřský jazyk a aktivně či pasivně jej používají.

Velmi hrdě se k romštině hlásí například Eva. *„Mluvím (...) je to náš mateřský jazyk. Jako pro ostatní, třeba pro vás pro Čechy je čeština mateřským jazykem, tak pro mě je to romština“* (Eva, 32).

Pavel romsky mluví, ale jak sám přiznává, ne dokonale. Výhodu v zachování romštiny vidí Pavel v možnosti domluvit se s ostatními Romy mimo Českou republiku. *„(...) ale je pro mě důležitý, aby se romský jazyk zachoval, díky němu se domluvíme všude na světě“* (Pavel, 56).

Například Cohn tvrdí, že romským dialektem, který se naučil ve Vancouveru, se byl schopen domluvit v Paříži, v Moskvě nebo v Rumunsku [Cohn 2009: 26].

Pro Jaroslava je romština hodně důležitá, považuje ji za svoji mateřskou řeč a využívá ji často i při komunikaci s manželkou. Mrzí ho však, že jeho dvě dcery romštinu už neužívají a vnuci romštině ani nerozumí. V této souvislosti mluví také o „neromských“ otcích jeho vnuků. *„(...) moje holky rozumí a špatně mluví romsky, jedna dcera ta má kluka s Turkem a druhá dcera klučíka s Čechem a tam ta romština už vůbec není (...) já se s bábou, teda s manželkou (...) když chci, tak se s ní bavím romsky, dcery chápou, ale vnoučata už ne.“* (Jaroslav, 64).

Radek, který se již předem vymezil, jako západoslovenský Rom mluví aktivně romsky, jako celá jeho rodina i děti. Romsky se naučil od rodičů, kteří mluví ahi-dialektem, u jeho dětí se již mísí tento dialekt s dialektem olašských Romů, kterým mluví jeho manželka. *„(...) mluvím západoslovenským ahi-dialektem, moje manželka je olašská Romka, takže u nás se to mísí tyhle řeči a samozřejmě moje děti mluví taky romsky.“* (Radek, 29).

Veronika a František romsky rozumí, ale oba se shodují, že k mluvě používají jen češtinu. „(...) *já rozumím, když se naši bavěj romsky, tak vim o čem je řeč, ale já mluvím jenom česky, s manželem se bavíme česky (...)* Romština mi přijde dneska zbytečná, naše děti stejně budou chodit do školy s českýma dětma, tak proč jim zatěžovat hlavu romštinou.“ (Veronika, 25).

Podobný názor má i Karel, který romštinu již vůbec nepoužívá a jeho děti také ne. „(...) *ještě občas s babičkou mluvím romsky (...)* moje děti už romsky ale neuměj, s kamarádama romskýma se taky bavěj česky, ve škole mluvěj česky..“ (Karel, 38).

Tvrzení Veroniky, Františka a Karla stojí například proti přesvědčení tzv. romských představitelů a „romských elit“, jež prezentují představy, že Romové chtějí, aby byla romština vyučována a měla by tak být zařazena do školních osnov [Budilová, Jakoubek, Baudis 2007: 23]. Podle Budilové, Jakoubka a Baudise však konkrétní situace v lokalitách dokazují, že Romové o výuku romštiny zájem nemají a to nejen z důvodu, že pro romské děti je již v mnoha případech neznámým jazykem, ale také proto, že romština je jim „k ničemu“ při snaze dosažení úspěch v majoritní společnosti a naopak pro ně představuje určitou bariéru [Budilová, Jakoubek, Baudis 2007: 23]. Ačkoli bych své respondenty nechtěla nazývat „romskými elitami“ a jsem přesvědčena, že jimi ani nejsou, zaujímají někteří z nich, jak již bylo řečeno, vyšší sociální postavení. V otázce důležitosti a prosazování romštiny však prosazují téměř všichni z těchto respondentů stejný názor jako „romské elity“. Podle zmíněných autorů, „romské elity“ v tomto případě „sledují své vlastní cíle, které jsou sociálně vyloučeným cizí“ a tyto názory „účelově používají k prosazení vlastních cílů a zájmů“ [Budilová, Jakoubek, Baudis 2007: 24].

Josef vypověděl, že romštinu vůbec neovládá. Rodiče ho romsky neučili, jeho manželka a nikdo v rodině romsky také neumí. Největší slabinu ve své neznalosti romštiny vidí v nemožnosti obrany vůči slovnímu útoku ze strany některých Romů, kteří romsky hovoří. „*To já*

neumim vůbec právě, z naší rodiny nikdo nemluví, ani manželka. Rodiče nás to neučili a teď mě to docela to mrzí nó (...) protože kolikrát vám někdo nadává, nějaký Romáci, neřikám Cikáni jo? (...) Většinou ty Romáci ze Sabinova se nám smějou, že neumíme romsky, a když nám romsky nadávaj tak mi jim prostě nerozumíme.“ (Josef, 54). Josef se například oproti Pavlovi domnívá, že romštinou se nikde nedomluví a jako jediný se svým názorem vymyká vůči ostatním respondentům s relativně vyšším sociálním postavením. „(...) já bych Romům doporučil, aby to nedělali, protože je to k ničemu (...) tím se nikdo nikde na světě nedomluví (...) a děti ať mluvěj česky, romština je jim k ničemu.“ (Josef, 54).

Druhým respondentem, který romsky neumí, ale učí se, je Marek a také se domnívá, že zachování romštiny je důležité. „Já věřím, že je to důležitý, z naší generace už neumí romsky nikdo pořádně. Nás rodiče taky pořádně neučili.“ (Marek, 28).

Podobně jako „romské elity“ se k prosazování romštiny a k ignorování vlastního zájmu samotných Romů staví i mnoho romistů, mylně využívající lidový model romství, jako například zmíněná Eva Davidová, která romštinu považuje za rodný jazyk všech Romů a hlavní charakteristiku romského etnika [Davidová 1995: 17]. Přestože uznává, že existuje mnoho samostatných romských dialektů, prosazení jednotné romštiny do školních osnov považuje za žádoucí, protože „je jistě projevem uvědomění si své příslušnosti k romství, identifikování se s ním a někdy i projevem určitého „národního obrození“ v pozitivním slova smyslu“ [Davidová 1995: 20]. Tak jako další se Davidová domnívá, že odmítání romštiny je nedomyšlené a zapříčiněné komunistickým režimem, který romštinu potlačoval [Davidová 1995: 20]. Jakoubek tvrdí, že vzhledem k existenci velkého množství romských dialektů, jednotná romština neexistuje, je pouze „novým umělým konstruktem“, kdy jeho zavedením do praxe dojde k zániku tradičních lokálních variet [Jakoubek 2004: 229]. Tlak komunistického režimu nepopírá, ale tvrdí, že vznikem jednotné romštiny a jeho prosazením do školních osnov se bude tato

situace opakovat, protože romské děti budou opět nuceny učit se jazyk, který je pro ně cizí a který jim bude vnucován [Jakoubek 2004: 230].

4.1.5 Sčítání lidu

Ačkoli jsem v teoretické části práce zmiňovala, že většina Romů se při sčítání lidu k romské národnosti nehlásí, není to případ respondentů tohoto výzkumu. Všichni vypověděli, že se k romské národnosti hlásí. *„Já, celá moje rodina a všichni moji známí se hlásíme k romský.“* (Pavel, 56). Objevují se však výpovědi, že někteří Romové se k romské národnosti nehlásí, s ohledem na jejich historickou minulost. *„(...) znám ale Cikány, který se k ní nehlásí. Romové se bojí, ta zkušenost z let 1939 až 1945 je taková, jaká je a Romové se prostě bojí.“* (Karel, 38). *„Starý Romové se sčítání boje, to je zakořeněný z války, kvůli těm soupisům a tak.“* (Radek, 29 let).

Samotný fakt, že se respondenti hlásí k romské národnosti při sčítání lidu a vzhledem k výpovědím některých z nich o tom, že si uvědomují zdrženlivost Romů ohledně přihlášení se k této národnosti v důsledku historických vlivů, dokazuje, že se jedná o specifické respondenty, kteří se jakožto relativně „integrování“ Romové, za svým „původem“ pevně stojí.

Jakýsi pocit zadostiučinění, s ohledem na historii, však lze vyčíst z odpovědi Jaroslava. *„Jasně že k romský (...) za komunistů jsme nesměli, tak proč bych toho teď nevyužil.“* (Jaroslav, 64). Od 2. světové války až do pádu komunistického režimu nebyla oficiálně romská národnost uznána pro nesplňující kritéria Stalinovy definice národa. Romové se tedy při sčítání lidu museli hlásit jen k oficiálně uznaným národnostem nebo zaškrtnout kolonku „ostatní národnosti“ [Kalibová 1999: 95].

4.1.6 Migrace Romů ze Slovenska

Všichni respondenti (z Jihočeského i Ústeckého kraje) vypověděli, že jejich předkové pocházejí ze Slovenska a pokud se přestěhovali do Čech, byla jejich hlavní motivací vidina lepšího pracovního uplatnění.

Jak již bylo v teoretické části nastíněno, poválečná situace se pro Romy na Slovensku nevyvíjela zcela příznivě. Migrace Romů ze Slovenska do Čech započala po skončení války velmi brzy a to nejprve do průmyslových center, kde Romové našli pracovní uplatnění [Haišman 1999: 141].

Pavel, který se narodil v Čechách, zná historii své rodiny od otce a dědečka, kteří se oba narodili na Slovensku. *„(...) od dědy a táty vim, že pocházíme ze západního Slovenska z Ostrova, okres Dunajská Streda (...) dostat se do hloubky (...) to asi nikdy nezvládnou, ale vim, že jsme byli košíkáři a kováři (...) do Čech se přestěhoval táta hned po válce za prací a já se narodil už v Čechách.“* (Pavel, 56).

Jaroslav se jako jediný z respondentů narodil přímo na Slovensku a měl šest bratrů a tři sestry. Starší z jeho sourozenců začali po válce dojíždět do Čech na sezónní práce, které trvaly od března do listopadu, a na zimu se vraceli domů na Slovensko. *„moji bratři a moji sestry jezdili na sezónní práce na statky do severních Čech (...) jezdili od března do konce listopadu (...) na zimu si přivezli všechno co se prostě na tom statku pěstovalo (...) na vagónu, přijeli vlakem (...) Měli brambory, zelí, mák, cukr, já nevím co. Peníze si vydělali.“* (Jaroslav, 64). Všichni Jaroslavovi sourozenci později v Čechách zůstali, až na jednoho bratra a jednu sestru, kteří zůstali na Slovensku. Jaroslav se v Čechách usadil až po vojenské službě, kterou vykonával v Jižních Čechách a potkal zde svou budoucí manželku.

Po 2. světové válce docházelo k rozsáhlému vylidňování pohraničních oblastí, kde zůstalo mnoho opuštěných domů po vyhnaných Němcích. Tyto oblasti se staly cílem migrací slovenských Romů, kteří se

sem dostali mimo jiné na základě náborových akcí [Haišman 1999: 142, Pavelčíková 2004: 25].

Tímto způsobem se do Čech dostala i rodina Josefa, která byla původně z malé vesnice u Košic. *„to bylo to poválečný osídlování, kdy ty Němci odcházeli zpátky do Němec (...) hned vyšly takový inzeráty, v novinách to bylo a všude (...) a hlavně to bylo kvůli práci a v těch inzerátech právě bylo napsáno, že jakmile přijdou hned dostanou bydlení a hned dostanou práci (...) táta chodil na Slovensku do školy, tak si to přečet a přijeli hned.“* (Josef, 54).

4.1.7 Shrnutí: Identita

Jak již jsme se v teoretické části dozvěděli, teoretik identity Richard Jenkins rozlišuje mezi dvěma typy kolektivní identity, tedy mezi *group*, který je výsledkem sebe-identifikace s ostatními členy a *category*, v rámci níž je identita člověku ve skupině připsána vnějšími pozorovateli. Podle Jenkinse se jedná o dva provázané procesy, které utvářejí identitu současně [Jenkins 2008: 104-105].

Ačkoli se všichni respondenti sami identifikují jako Romové nebo Cikáni a konstruují tak svou identitu romství vnitřně (*group*), domnívám se, že je tomu tak především díky jejich znalostem historie vlastní rodiny a vlastního původu, které jim během dětství předávali jejich rodiče a svoje romství tak respondenti považují za „posvátnou“ záležitost. „Romství je vlastnost, kterou jedinec získává tak, že se narodí a vyrůstá v romské rodině, a že se ztotožní s její hodnotovou orientací“ [Sekyt 2004: 191]. Nemalou roli v této vnitřně konstruované identitě hraje bezesporu také znalost romštiny. Zde však narážíme na rozpor mezi respondenty s relativně vyšším postavením, kteří stejně jako většina „romských elit“ a někteří romisté, považují zachování romštiny, jako jednotného jazyku, za velice důležité a jeho prosazení do školních osnov za žádoucí. Oproti tomu pro ostatní respondenty představuje znalost romštiny jednu z

překážek, která stojí před romskými dětmi při jejich snaze dosáhnout úspěchu v majoritní společnosti.

Jediný Josef se označil za Cikána. Pro některé z dalších respondentů, i když o sobě tak v průběhu rozhovoru někdy mluvili, představuje slovo Cikán hanlivé slovo až urážku. Eva s Markem cítí negativní podtext ve slově „nepřizpůsobivý“. Z jejich výpovědí je patrné, že se především vůči slovu Cikán snaží vymezit, jelikož mu majoritní společnost přisoudila negativní konotace.

Zajímavou částí, která dokazuje specifičnost respondentů tohoto výzkumu, je jejich přihlášení k romské národnosti při sčítání lidu. Jak jsem se již zmiňovala v teoretické části a jak sami respondenti vypovídají, mnoho Romů se k této národnosti nehlásí a to především s ohledem na historické události.

Nicméně téměř všichni respondenti se profilují jako „integrovaní“ Romové a v průběhu celého rozhovoru se často vymezují vůči „ostatním“ Romům, i když ne vždy v negativním smyslu. Domnívám se, že důvodem tohoto postoje je připsaná vnější identifikace majoritní společností, z které se respondenti tohoto výzkumu snaží vymanit.

4.2 Postoje Romů k majoritní společnosti

Jedním z hlavních zaměření mého výzkumu bylo zjistit, jaké postoje mají Romové k majoritní společnosti. Od respondentů jsem tedy nejprve chtěla zjistit, jestli to, že se cítí být Romy má pro ně nějaký význam, nebo by raději byli členy majoritní společnosti a zajímalo mě také, jestli se cítí být občany České republiky. Důležité pro mě bylo také zjistit, jaké vztahy mají respondenti se členy majoritní společnosti.

4.2.1 Rom nebo člen majoritní společnosti?

Cílem mých dalších otázek bylo zjistit, jaký význam má pro respondenty skutečnost, že jsou Cikánem/Romem/Romkou (tak jak se za ně sami označili), případně, zda by byli raději členy majoritní společnosti.

Polovina z respondentů nepřikládá skutečnosti, že jsou Romy velký význam. Převládá mezi nimi názor, že je jedno, zda je někdo Čech nebo Rom, záleží jim spíše na způsobech chování lidí. Přesto se u nich objevuje názor, že členové majoritní společnosti mají jednodušší postavení. *„Mě je to fakt úplně jedno. Jsem rád, že sem Rom, ale abych to někdo prožíval, to fakt ne. (...) myslím si ale, že nebejt Romem, měl bych to všechno jednodušší.“* (František, 30). Podobně to vidí i Veronika. *„Prostě jsem se tak narodila a tak to беру a vůbec se za to nestydím (...) často si ale říkám, že kdybych nebyla Cikánka tak bych se měla líp.“* (Veronika, 25).

Další respondenti jsou na skutečnost, že se cítí být Romem, velmi hrdí. Marek, který byl několik let víceméně na ulici a závislý na drogách, spojuje tento pocit s jeho přistoupením ke křesťanské víře. *„ (...) jsem na to hrdej. Vážím si toho, protože jsem křesťan (...) protože Bůh stvořil člověka a národy. A jestliže jsem se tak narodil, tak jsem se tak nenarodil jen tak (...).“* (Marek, 28).

Pavel se cítí být také pyšný na svůj původ, a jak sám říká, nic by na této skutečnosti neměnil. *„Já jsem hrdej na to, že jsem Rom a nic bych na tom neměnil (...) to je pro mě posvátná záležitost.“* (Pavel, 56).

Všichni respondenti současně svorně vypověděli, že se cítí být občany České republiky. Jejich výpovědi se měnily pouze v míře významu, který této skutečnosti přikládali. *„ (...) když hrajou Češi hokej, tak jsem rád a fandím Český republice, našim klukům, jak já říkám (...), tady jsem se narodil, mám tady rodinu, moje děti se tu narodily, český srdce mám (...).“* (Pavel, 56). *„ (...) ... jako já jsem se tady narodila, já jsem tady doma.“* (Eva, 32).

Argument, že se cítí být občany České republiky z důvodu místního narození, se objevil ve výpovědích většiny respondentů. Pouze Jaroslav, který se narodil na Slovensku, prohlásil, že se cítí jako „Českoslovák“. *„Já jsem se v této zemi narodil, takže je to pro mě důležitý (...) tenkrát bylo Československo a já rozpad neberu vůbec na vědomí, já jsem Českoslovák, kterej žije v Český republice.“* (Jaroslav, 64).

Radek, který zastupuje mladší generaci, se cítí být občanem České republiky, ale jak dodává, současná společenská situace mu připadá natolik tristní, že to pro něj není až tak důležité. *„(...) já jsem z Chomutova a to napětí mezi lidma je tady teď tak ošklivý, tak napjatý (...) jako na co tady mám bejt hrdej? (...) každěj den se musím obhajovat, proč jsou Romové takový, furt odpovídat na nějaký otázky, když nad tím přemejšlim, tak to pro mě vůbec není důležitý. Ale zase bych se nikam nestěhoval určitě.“* (Radek, 30).

Z výpovědí respondentů je tedy patrné, že tak jako se cítí být Romem (nebo Cikánem), současně se cítí být občanem České republiky. U některých z nich, a to především u zástupců mladší generace, se však objevuje obava z budoucnosti.

„Kdybych byl v Africe, tak bych si asi uvědomil, jak jsem šťastnej, že žiju v Český republice. Ale vim, že teď je krutá doba, bude horší doba. Jako je mi třeba líto mých budoucích dětí (...) většina lidí bere Romy do stejného pytle.“ (Marek, 28).

4.2.2 Vztahy s členy majoritní společnosti

Všichni z jihočeských respondentů vypověděli, že nikoho z majoritní společnosti nemohou označit za přítele nebo kamaráda.

„Nemám vůbec nikoho takovýho (...) né, že bych se nevidala s Čechama, ale kamarády mám jenom mezi Romama.“ (Veronika, 25).
„Pracuju s Čechama a máme dobrý vztahy, ale beru je jako známý, nejdu

s nima na pivo nebo tak něco. Není to tím, že bych nechtěl, prostě je to tak.“ (Karel, 38).

Jaroslav měl hodně přátel z majoritní společnosti před rokem 1989, poté však vztahy s nimi ochladly. *„měl jsem hodně kamarádů (...) sešli jsme se na pivo, na hokeji (...), ale musím říct, že po roce 89 jako když utne (...) dneska kdo se víc baví s Romama, tak je hned nařknut, že je to cigánofil a podobně.“* (Jaroslav, 64). Jaroslav mi dále vysvětluje, že o přátele přišel, když se veřejně zastával utopeného Tibora Danihela⁶. *„Já vám můžu ukázat dopisy, co jsem tehdy dostával (...) v noci mi volali a říkali, co se takhle projít plynovou komorou, co bys na to říkal? (...)řek bych, že od té doby je ten vztah minority a majority v Písku špatnej.“* (Jaroslav, 64).

Jaroslav mi dále vypráví o negativních reakcích ze strany členů majority k návrhu vytvořit „centrum pro mladé Romy“ na sídlišti Dukla, které je mnohými považováno za vyloučenou lokalitu. *„(...) peníze na to byly, starosta nebyl proti, ani není proti (...) nebylo by jenom pro Romy, to v žádném případě (...) město musím pochválit, to se snaží, ale Písečáci ti byli prostě proti..“* (Jaroslav, 64).

U respondentů z Ústeckého kraje byla tato situace příznivější. Většina z nich vypověděla, že přátele z řad majoritní společnosti má a stýká se s nimi. Výjimkou byl pouze Pavel, který sice nikoho z majority nemůže označit za přítele, vztahy s členy majority však má. *„(...) sousedy máme dobrý, ne že bysme se navštěvovali, ale respektujeme se, prohodíme pár vět, když se potkáme.“* (Pavel, 56). Za velmi dobrého přítele z členů majority považoval kamaráda z vojny, bohužel se jejich cesty rozešli, ale stále jsou v kontaktu alespoň přes telefon. Tohoto člověka považuje dokonce za nejlepšího přítele, kterého kdy měl.

⁶ Tibor Danihel utonul v osmnácti letech v řece Otavě v Písku, kam byl společně s dalšími třemi Romy zahrán skupinou skinheds, dne 24. 9. 1993. Dostupné z: <<http://www.romea.cz/cz/zpravy/rasisticka-vrazda-tibora-danihela-rozhoupala-spolecnost>> [cit. 20. 3. 2012].

Josef prohlásil, že mezi členy majoritní společnosti má dokonce více přátel než mezi Romy. *„mám dost přátel, hrozně moc právě, víc než Romáků.“* (Josef, 54). Podobně to vnímá i Marek, který se, jak jsem již dříve zmínila, obrátil na víru v Boha. *„(...) mně nepomáhají Romové, mně pomohli postavit se na nohy Češi. Mně (...) misionář tady ve městě, moje ředitelka je Češka, právníci a další co nám tady pomáhají, to jsou všechno Češi.“* (Marek, 28).

Ostatní respondenti z Ústeckého kraje prohlašovali, že mají podobné množství přátel mezi Romy i členy majoritní společnosti.

4.2.3 Shrnutí: Postoje Romů k majoritní společnosti

Zatímco polovina respondentů je na skutečnost, že se cítí být Romem velmi pyšná, druhá polovina prohlašuje, že jim na tom víceméně nezáleží, protože důležité je pro ně především to, aby byl člověk slušný bez ohledu na svůj původ. Objevují se však názory, že pokud by byli členy majority, byla by jejich životní situace možná jednodušší.

Všichni z respondentů se současně cítí být občany České republiky a to především z důvodu místního narození. Ve výpovědích se však objevují obavy ze současné a budoucí společenské situace, kdy pociťují nevraživé reakce ze strany majoritní společnosti.

Co se týče vztahů s členy majoritní společnosti, v případě respondentů tohoto výzkumu se jejich postoje liší. Zatímco respondenti z Jihočeského kraje nemohou nikoho z majoritní společnosti označit za přítele, respondenti z Ústeckého kraje, až na jednu výjimku, přátele z majoritní společnosti mají. Domnívám se, že v tomto případě se zde opět odráží specifčnost respondentů, jelikož většina z ústeckých respondentů zaujímá vyšší sociální postavení a především terénní pracovníci jsou ve větším kontaktu s majoritní společností. Z výpovědí Jihočeských respondentů se dá usoudit, že se členy majority jsou v kontaktu především v rámci pracovních vztahů.

4.3 Šance Romů uspět v majoritní společnosti

Hlavním cílem mého výzkumu bylo zjistit, jak Romové vnímají vlastní šance uspět v majoritní společnosti. V tomto případě mě především zajímalo, jak se tyto postoje liší nebo naopak shodují mezi respondenty zastupující starší generaci a mladší generaci. Svůj střed zájmu jsem zaměřila především na jejich postoje ke vzdělání a zaměstnání, na jejich zkušenosti s diskriminací a jejich názor na potřebu integrace Romů do společnosti.

4.3.1 Postoje ke vzdělání

Respondenti zastupující starší generaci vzpomínají na svoji školní docházku a učitele velmi hezky. Přestože je studium nijak výrazně nebavilo, nikdy se nesetkali se šikanou a učitelé přistupovali ke všem stejně. Zuzana má ukončenou pouze základní školu, učňovské studium dokončil Josef jako pánský a dámský krejčí a Jaroslav na zemědělské učňovské škole. Pavel se nejprve vyučil jako zedník a v dospělém věku si dodělal maturitu na střední sociálně-právní škole.

„Mě to ve škole moc nešlo (...) rodiče chtěli, abych se učila (...) ale mě zajímali spíš jiné věci no. Dneska toho lituju, ale jsem taky neměla na vybranou (...) ale já byla jinak spokojená, já se brzy vdala a měla děcka.“ (Zuzana, 60).

Jaroslav základní školu i učňovské studium absolvoval ještě na Slovensku. *„Já sem se vyučil na zemědělské škole a pak jsem dělal v JZD a jezdil jsem s traktorem.“* (Jaroslav, 64). Jak mi pak později řekl, škola ho nebavila, na základní školu však vzpomíná velmi rád a jeho učitel byl dokonce Rom. *„Já jsem na studium moc nebyl, skutečně mě to nebavilo. (...) učitelé byly prima (...) můj třídní byl Rom a byl na mě přísnější než na ostatní děti (...) ale vzpomínám na něj v dobrym, protože vim, že chtěl, abych něco uměl.“* (Jaroslav, 64).

„Já sem krejčí pánskej, dámskej vyučenej (...) ze začátku mě to hodně bavilo (...) tenkrát byla taková ta móda ty přehazovačky košile, to

se vozilo z Polska a to neměl nikdo (...) takže kamarádi a všechno chodili za mnou a já sem jim to šil (...) bavilo mě to ty dva, tři roky, ale pak už ne. Pak už sem začal s hudbou a u toho jsem skončil do 96 roku.“ (Josef, 54). Josef přiznává, že ke konci školní docházky měl s učitelem trochu problémy, ale vnímá to spíše jako svoji chybu. „(...) v poslední třídě jsem měl učitele, to už jsem machroval, byl jsem takovej grázlík a on na nás byl přísněj, hrozně přísněj (...) ale ke všem přistupoval uplně stejně, ať to byl Rom, Cikán nebo bílej.“ (Josef, 54).

Oproti tomu, téměř všichni respondenti mladší generace se ve škole někdy setkali se situací, která v nich vyvolala nepříjemné pocity, v některých případech hraničící se šikanou. Všichni mají ukončené učňovské vzdělání, kromě Radka, který si mimo to dodělal maturitu na střední škole se zaměřením na sociální práce.

František, nemá dobré vzpomínky na základní školu. „(...) na učňáku to už bylo lepší, ale na základce nám furt nadávali do špinavejch cikánů, hlavně kluci ze tříd nad náma (...) my jsme s bráchou byli ještě oba takový malý, jako vejškou myslím, nemohli jsme se ani bránit.“ (František, 30).

S podobnými výpověďmi jsem se setkala také u Veroniky a Karla, nikdo z nich však nevzpomínal na své učitele ve zlém. Výjimkou byl Radek, který se setkal s negativními reakcemi ze strany spolužáků na základní škole i ze strany učitelů. „(...) to bych tady moh vyprávět hodiny o tom, jak se ke mně chovali spolužáci na základce (...) učitelé mě chtěli prdnout do zvláštní školy v pátý třídě, jenom proto, že jsem byl živý dítě, přemlouvali rodiče, aby mě dali na zvláštní školu, naštěstí to maminka nikdy nepodepsala (...) pak jsem se učil v oboru kuchař-číšník (...) a můžu říct, že máma jako jediná z těch mam mi každej den prala věci (...) abych byl jako ze žurnálu, a i přesto jsem se až do třetího ročníku nedostal ven z kuchyně na plac, při praxi (...) mistr mi říkal, ty si dobrej kuchař drž se v kuchyni (...) tady jsou všechno cizinci, jak by se dívali na to, že by jim jídlo nes cikán?“ (Radek, 30). Radek vše oznámil ředitelce, která situaci vyřešila, a na „plac“ se nakonec dostal.

Jediná Eva vzpomíná na školu ráda, nikdy neměla problém ani se spolužáky, ani s učiteli. „(...) *já jsem takový problémy neměla, (...) samozřejmě setkala jsem se s tím jo, že mi někdo řekl, že jsem cigánka a tohle to, ale co se týče na škole na základce, na střední, úplně normálně.*“ (Eva, 32).

Přestože nemůžeme zobecňovat tuto situaci na všechny Romy, z výpovědí respondentů tohoto výzkumu bychom mohli usoudit, že se Romové mladší generace mnohem častěji setkávali s negativními reakcemi, jak ze strany spolužáků, tak ze strany učitelů, což je pro respondenty starší generace jedna velká neznámá. A jak se tato situace vyvíjí nadále? Domnívají se respondenti, že se situace ve školství pro romské děti zlepšuje nebo zhoršuje?

Eva, která ve škole nepociťovala žádné větší problémy, to již u svého syna vnímá jinak. „(...) *zrovna jsem byla včera na třídní schůzce. Má učitelku (...) von se učí dobře, ale prostě, vadí jí to, že je Rom a že je jinej Rom než ostatní děti ve třídě (...) nepatří mezi ty Romy, co jsou problémový (...) kluk se učí dobře, hraje na housle, a přesto učitelce vadí, že je jinej (...) kluk si to nenechá líbit (...) A když jí odpověděl jednou větou, tak ona to prostě dala jako návrh na třídní důtku.*“ (Eva, 32).

Podobně to vidí i Josef, který prý často rozmlouvá se svými sousedkami z Boletic, jež se mu svěřují, že učitelé jsou na jejich děti zlí a dávají jim špatné známky. Sám říká, že neví, zda je to pravda, ale vypráví mi o svém vnukovi, který se přestěhoval do Boletic z Děčína, kde byl žákem se samými jedničkami. „*přestěhoval se sem do Boletic a hned jsme tam našli, na tom pololetním vysvědčení, jednu čtyrku, jednu trojku, a to bylo hned první rok. Druhej rok hned samý čtyrky, samý trojky. My sme ho vzali vlastně z dobrýho do pekla. A vůbec nechápu čím to je.*“ (Josef, 54). Když jsem se Josefa zeptala, jestli se změnilo i vnukovo chování, tak mi odpověděl, že je to velmi slušný a tichý chlapec, který se moc neprojevuje. Na konci školního roku si prý za ušetřené peníze kupuje různé encyklopedie, což je jeho velký koníček. Proč se mu zhoršil

prospěch, nedokáže vysvětlit.

Podle Říčana bývají romské děti na prvním stupni ochotné a rády se učí. Na druhém stupni často dochází ke zlomu, kdy se jim zhorší prospěch, a ztrácejí o školu zájem [Říčan 1998: 115]. Důvodem může být přicházející puberta, ale také zvýrazňující se fyzické rysy, díky kterým dochází ke stigmatizaci těchto dětí. Poslední školní ročníky pak podle Říčana mohou být pro romské děti naprostým utrpením, protože jako frustrované a ponížené propadají, nudí se a často se chovají agresivně [Říčan 1998: 115].

Radek, který sám pracuje ve školství jako asistent učitele na speciální škole, prohlašuje, že situace ve školství se pro Romy určitě zlepšila, přesto se domnívá, že na speciálních školách je stále velké množství romských dětí, které jsou tam zbytečně, lépe řečeno ne vlastní chybou. Děti se tam dostávají, pokud neprojdou základním pedagogicko-psychologickým testem. Za vinu to však dává především rodičům těchto dětí, kteří se jim dostatečně nevěnují a kteří však musí s přeřazením souhlasit. *„(...) vždycky záleží na těch rodičích a tý rodině, jak se jim věnujou (...) pokud to s nim doma neproberou a neřeknou jim, hele tohle je žlutá, zelená a fialová, a číselnou řadu, a pondělí, úterý, dny, měsíce (...) problém je, že to dítě je pak hodnoceno jako mentálně retardovaný (...) rodiče jsou taky ze zvláštní školy a vzdělání pro ně není až tak důležitý (...) některý rodiče jsou rádi, že mají dítě na zvláštní škole, protože tam jsou hodný učitele, hezký prostředí, děti mají kroužky a družiny zadarmo.“* (Radek, 29). Po absolvování speciální školy žáci mnoho šancí na další studium také nemají. *„(...) nám z devítek teď vyšlo 16 dětí a dva z toho jsou na učňáku, zbytek na pracáku a bůh ví, kde skončej?“* (Radek, 29).

Během procedur, které posuzují intelektové schopnosti romských dětí, není respektována jejich kulturní specifika a je na ně pohlíženo jako na nepřipravené [Moravec 2006: 52]. Podle Říčana absolvováním zvláštní školy pro Romy školní kariéra většinou končí. Převážná většina romských dětí již předem počítá s tím, že skončí na podpoře, na střední

školu nastoupí mizivá menšina, někteří absolvují učební obor, ale jen někteří jej skutečně ukončí [Říčan 1998: 115].

Bourdieu spatřuje důvod v rozdílné úrovni školního úspěchu dětí v jejich míře kulturního kapitálu. Kulturní kapitál, jako vtělený, získáváme během socializace, tedy jaksi „dědičně“ z generace na generaci. Potomci rodin, které jsou vybaveny silným kulturním kapitálem, jsou zvýhodňovány před potomky rodin, které tak silným kulturním kapitálem nedisponují [Bourdieu 1986: 246].

Obavy ze současného stavu vzdělávání romských dětí se objevily v různých obměnách u všech respondentů. Podle Jaroslava udělalo školství velký pokrok a současní Romové mají mnohem větší šance na seberealizaci. *„(...) v tej demokracii (,) já neříkám, že není co vylepšovat v tom školství, to nechci říct, ale (...) jsem přesvědčen, že se daří víc těm Romům (...) já když jsem přišel do Písku v roce 57, tak jsem tu byl jediný vyučený Rom, dneska tu máme středoškoláky, dokonce vysokoškoláka v Praze.“* (Jaroslav, 64). Vadí mu, že romské děti se při výuce nemohou s Romy identifikovat. *„český dítě otevře slabikář a tam vidí maminku, tatínka a cigánský dítě otevře slabikář a vidí tam maminku a tatínka, ale ne svýho. To dítě se nemá s čím identifikovat.“* (Jaroslav, 64). Svěřil se mi také, že se u svého vnuka setkal s negativními reakcemi spolužáků, když zjistili, že je Rom. Zajímavé je, že mi Josef několikrát zdůraznil, že vnuk má světlou pleť, a proto prý nevypadá jako Rom. *„Kubo tvůj děda je Cikán? (...) takže to jsi taky Cikán co? (...) stačí říct, že je Cikán a už je o 50 procent horší než ostatní. (...) kolikrát plakal a chodil domu a říkal dědo, vždyť já jsem Kuba, já nejsem Cikán..“* (Jaroslav, 64).

Marek, který na své učitele i školu vzpomíná velmi rád, vypověděl, že na škole si vůči němu nikdo nic nedovolil a jako jediný z respondentů se označil za „strůjce problémů“. *„(...) setkal jsem se se šikanou, ale to bylo tak, že jsem tu šikanu provozoval já. Ale nebylo to nikdy na lidech, co by byli slabší než já. (...) ta šikana se ve mně vytvářela z nenávisti (,) my jsme byli páťáci a z osmý třídy třeba chodili holkám skíni (...) já si říkal, já*

jednou budu taky velké a já vám ukážu. A to v člověku ta nenávisť, i když nechce, tak prostě roste.“ (Marek, 28).

4.3.2 Postoje k zaměstnání

Dalším cílem mého výzkumu bylo zjistit, jaké postoje mají respondenti k zaměstnání a možnostem pracovního trhu. Zajímalo mě jednak vlastní postoj respondentů a jednak jejich názor na to, jaké možnosti k uplatnění na pracovním trhu mají Romové obecně a zda vnímají nějaké rozdíly mezi Romy a členy majoritní společnosti v šancích uspět v této oblasti.

Nikdo z respondentů, kteří ve výzkumu zastupují starší generaci, nevyprávěl, že by měl někdy problém sehnat práci. Svorně se shodují v tom, že během komunismu se pracovat muselo a člověk neměl zkrátka jinou možnost. Jejich názory na možnosti mladých Romů získat zaměstnání a uspět na pracovním trhu se však různí.

Josef, který poslední 3 roky pracuje jako romský asistent prevence kriminality při Městské policii ČR, pracoval po ukončení školy dva roky jako krejčí, poté až do roku 1996 jako muzikant v kapele a několik let jako živnostník pro firmu s odpady. *„(...) já znám spoustu Cikánů, co fakt hledaj práci, chtěl dělat, udělali by cokoli, aby měli práci (...) ale znám spoustu lidí, co nechtěj dělat (...) to jsou ty mladý tady, co nechtěj makat a je jim strašně moc.“ (Josef, 54).* Když se ho ptám na důvod, proč si myslí, že tomu tak je, odpovídá mi, že to může být postoj zaměstnavatelů, kteří se bojí Romy zaměstnat. *„(...) boje se Romáka zaměstnat, že si myslí, že by jim hned všechno ukrad a pak jsou taky takový, co Cikány nebo Romáky fakt nenáviděj (...) a práce není, dneska už kopáče nikdo nechce (...) je to pravda, že Romák dneska nesežene práci.“ (Josef, 54).* Zajímavé je, jak Josef stále rozlišuje mezi Romem/Romákem a Cikánem.

Zuzana má ukončené pouze základní vzdělání a do práce nastoupila až poměrně v pozdějším věku, protože má celkem pět dětí, se

kterými byla dlouho doma. Do práce chodil její manžel. Až do důchodu pracovala jako uklízečka a bavilo jí to. *„U nás bylo vždycky uklizeno, žádnéj bordel, nic takovýho. Všechno se muselo lesknout. (...) takže jsem neměla problém někde uklízet, mě to bavilo a byla jsem pyšná, že sou semnou všude spokojený.“* (Zuzana, 60). Její názor na zaměstnanost dnešních mladých Romů je podobná názoru pana Josefa. *„dneska ty mladý nechtěj nic dělat, já když je tady vidim jak se flákaj po sídlišti a nic nedělaj, tak bych je mlátila hlava nehlava.“* (Josef, 54). Zuzana s velkou hrdostí prohlašuje, jak je pyšná na svoje děti, které všechny pracují, až na jejího nejmladšího syna, který jako jediný zůstal bydlet v Krásném Březnu. Ostatní se odsud odstěhovaly. Domnívám se, že názor Josefa, který žije v Boleticích a Zuzany z Krásné Březové, může být do jisté míry umocněn tím, že v sociálně vyloučených lokalitách je objektivně větší míra nezaměstnanosti, se kterou jsou v každodenní interakci.

Jaroslav je již v důchodu. V průběhu života byl zaměstnán jako pracovník v zemědělství, závozník pečiva, ladič hudebních nástrojů pro firmu Petrof (téměř 26 let), dělník v továrně na elektropřístroje (odkud byl po revoluci propuštěn pro nadbytečnost) a později jako terénní pracovník v sociálně vyloučených lokalitách. Jeho názor na situaci týkající se zaměstnanosti Romů je zcela odlišný od jeho dvou předchůdců. *„(...) je faktem, že dneska nevzdělaný nemají moc šance, protože jak já vím, výběrový řízení se dneska dělají i na uklízečku (...) a ještě je problém, že ty co dneska dlouho nedělaj, tak vyfasujou oranžovou vestu a jsou ztracený (...) kdyby byla práce tak není co řešit, nechceš dělat, tak si parchant, ale je spousta lidí, co dělat chtěj.“* (Jaroslav, 64). Jaroslav se domnívá, že šance Romů uspět na pracovním trhu naráží na odmítavé postoje zaměstnavatelů. *„(...) zaměstnavatel řekne, já mám špatnou zkušenost s Romama, nezlobte se, já Vás nevezmu. (...) ve výkladní skříni visel inzerát, přijmeme uklízečku (...) když tam paní šla, tak jí řekli, nezlobte se, už je to obsazený (...) ani za týden nebyl ten inzerát ztrhnutej, furt tam visel. Tak proč asi?“* (Jaroslav, 64). S tímto názorem souhlasí i Pavel, který pracoval 25 let v továrně a od roku 2002 pracuje jako terénní pracovník v sociálně vyloučených lokalitách. Dodává, že

problém vidí také v nevzdělanosti Romů a ve společenském přehlížení tohoto problému. „(...) spousta věcí se Romům vnucuje, nikdo se nás neptá, jestli chceme romský školy, nebo učitele a tak (...) společnost se neptá, ale řeší.“ (Pavel, 56).

Jaroslavova slova potvrzuje svými zkušenostmi víceméně zbytek respondentů, kteří zastupují mladší generaci. Eva v průběhu svého pracovního života vystřídala vícero zaměstnání. V současné době je nezaměstnaná, situaci týkající se zaměstnanosti v Ústí nad Labem považuje za tristní a několikrát se již setkala s odmítavými přístupy ze strany zaměstnavatelů. „*Tak je to hrozně blbý, když vám řekne do telefonu přidejte, my vás vezmem a když pak tam přijdu a když vidí, že jsem Romka, tak jako už není místo? (...) jako sou lidi, který nechtěj pracovat, neříkám že ne (...) ale nejsou všichni takový a bohužel ten český národ hází tyhle lidi do jednoho pytle.*“ (Eva, 32). Výpověď Evy je jedním z mnoha příkladů stigmatizace, které se v rozhovorech s respondenty často objevovaly.

Podobnou zkušenost má i Radek, který momentálně pracuje jako asistent učitele na speciální škole. „(...) po vyučení jsme šli s kamarádem hledat práci (,) řekli jsme si, že se budem střídat (...) no tak sem šel a oni mi řekli, potřebovali bysme s praxí, zkus se zeptat jindy, tak jsem šel ven a za deset minut šel můj kamarád, spolužák a toho přijmuli. Tak proč asi, že jo?“ (Radek, 29). Radek prohlašuje, že právě tento odmítavý přístup zaměstnavatelů, se kterým se nesešel jen jednou, byl hlavním impulsem k jeho dalšímu studiu na střední škole. „(...) prostě jsem nemoh sehnat uplatnění v tomhle oboru a když už jo, tak to bylo mizerně placený. Tak jsem si říkal, musím jít studovat, musím jít studovat.“ (Radek, 29).

Podle Marka je vzdělání taktéž velmi důležitou podmínkou pro šanci mladých Romů získat zaměstnání. Sám se vyučil jako zámečnick a následně pracoval jako dělník na stavbách. Práci v tomto oboru neměl nikdy problém sehnat, ale nebyla dobře placená, jednalo se spíše o sezónní práce a tak se rozhodl dodělat si maturitu. Hlavní impuls

k dalšímu vzdělání mu však vnukl pastor, který ho oslovil během jeho drogové závislosti a přivedl ke křesťanské víře. „(...) *já kdybych neměl kontakty, tak zaměstnání taky nenajdu. Musel bych někde fakt hodně dřít, jako v sociální oblasti bych si tady práci jen tak nenašel.*“ (Marek, 28). Marek tak potvrzuje, že důležitou roli při získání zaměstnání hraje síť vztahů, kterou může jedinec využít. Bourdieu tuto skutečnost nazývá sociálním kapitálem, který může být jedinci předáván v rámci určité skupiny [Bourdieu 1986: 248-249]. Domnívám se tedy, že respondenti s vyšším sociálním postavením, kteří jsou v užším vztahu s majoritní společností, mohou snáz získat zaměstnání, než respondenti s nižším sociálním postavením, kteří stojí vůči majoritě více stranou.

Romové se i podle Marka často setkávají s odmítavými přístupy zaměstnavatelů. „*Hodně koukaj na barvu pleti, jestli je to Rom, už maj zažitý, že Rom nebude chodit do práce, nebude vstávat a přitom tady je hodně Romů, co chtěj pracovat. (...) dneska třeba Romka, když vaří v kuchyni, tak si lidi řeknou, fuj tam vaří Romka, nemůže jít jen tak k výdeji. Musí bejt tamhle někde schovaná a škrábat brambory.*“ (Marek, 28). Marek žije v lokalitě, která je považována za vyloučenou. S ostatními obyvateli je v každodenním kontaktu a často se jim snaží v hledání práce pomoci. „*(...) já jsem teď třeba sehnal práci klukům v Zinkovně, to jsou bejvalý vězni, který nikdy nedělali a jenom okrádali lidi. (...) kdo je dneska vezme s nečistým rejstříkem? (...) a musím říct, že makaj, pracujou soboty neděle a já jsem tam s nima dělal 3 měsíce, abych si vyzkoušel, co to je. A můžu říct, že je to těžká dřina, nezdravá nebezpečná práce.*“ (Marek, 28).

Na tomto místě bych znovu ráda poukázala na specifičnost některých respondentů, kteří díky svému vyššímu sociálnímu postavení nemají v oblasti zaměstnanosti problém, oproti většině Romů ze sociálně vyloučených lokalit. Někteří z nich přešli z dělnických profesí přímo do pozic sociálních pracovníků a ostatním Romům s hledáním zaměstnání dokonce pomáhají, většinou však neúspěšně. Díky této jejich spolupráci

se však domnívám, že jejich výpovědi také trefně reflektují problém nezaměstnanosti Romů v sociálně vyloučených lokalitách.

Veronika je podruhé na mateřské dovolené a ještě nikdy neměla stálé zaměstnání, pracovala pouze brigádně a je vyučená prodavačka. Její manžel František je vyučený automechanik a momentálně nezaměstnaný. „(...) *chceme odsad' pryč, práce tady prostě není a v mém oboru už vůbec, to má každé svoje a pracuje na tom sám (...) občas pro obec uklízím, a když se zadaří tak přes známý vypomáhám na stavbách, ale to je práce na černo, no.*“ (František, 30).

„Jednou ze základních forem sociální exkluze je dnes marginalizace na trhu práce“ [Mareš 2000: 288]. Může se jednat o nezaměstnanost, ale také o vytlačení na sekundární trh práce nebo střídání placeného zaměstnání a nezaměstnanosti. Mareš nevidí největší problém v nezaměstnanosti, ale v účasti jedince na ilegálním pracovním trhu. „Neboť placená práce je dnes zdrojem nejen živobytí, ale i statusu, identity a sebevědomí člověka“ [Mareš 2000: 288]. S prací na černo má zkušenosti například Karel, který je vyučený zedník a pracuje na stavbách. „*přísáhám, že už se mi stalo, že seženu práci, tři měsíce makám jako blázen a pak mi ani nezaplatěj a né jednou, že se mi to stalo, víckrát (...) ale co mám dělat, nic jiného než to zkusit mi nezbejvá, mám ženu a děti (...) už jsem se kuli tomu i popral, ale co zmůžu.*“ (Karel, 38). Práci v tomto oboru nemá problém najít. „(...) *tuhle práci dělaj dneska už jenom Romáci a Ukrajinci (...) oni věděj, že tu práci vezmu i s rizikem, že mi pak nezaplatěj a že sem Cikán je jim uplně jedno.*“ (Karel, 38).

4.3.3 „Komunismus“ nebo „demokracie“?

Z předešlých výpovědí respondentů zcela jasně vyplývá, že šance Romů uspět v majoritní společnosti je z jejich pohledu velmi determinována možnostmi uplatnění na trhu práce. Ačkoli respondenti zastupující starší generaci nikdy neměli větší problém zaměstnání získat, shodují se v tomto názoru s respondenty mladší generace.

V tomto kontextu považuji za nevyhnutelné, uveřejnit zde výpovědi respondentů, týkající se jejich vlastního vnímání postavení Romů v naší společnosti během komunistického režimu, po jeho převratu a v současnosti. Ačkoli k tomu rozhovor nijak nesměřoval, všichni respondenti vypověděli, že komunistický režim byl pro Romy do jisté míry zárukou lepšího života a to v tom smyslu, že měli zajištěné zaměstnání, protože nikdo neměl na výběr a musel zkrátka pracovat.

Nejstarší z respondentů tohoto výzkumu má v tomto směru zcela jasno. *„Předem upozorňuju, že sem nikdy nebyl komunista, nikdy. (...) ale to je zhoršení o sto procent pro Romy, protože byly jistoty a jedna a ta nejdůležitější (,) byla práce (...) já se obávám, že začnou krást ve velkym a bude problém (...) já musím říct, za komunistů bylo dobře, měl jsem práci, vydělával jsem si, né sice moc, ale stačilo mi to.“* (Jaroslav, 64). Také Zuzana sdílí tento názor. *„(...) já tu sice na ty mladý nadávám, ale ona ta práce není a to za komunistů byla (...) prostě se muselo chodit do práce, to neexistovalo, aby starej nešel do práce, když se mu nechtělo.“* (Zuzana, 60).

Také Josef sdílí jejich názor, zmiňuje se však i o výhodách demokracie a jí nabyté svobodě. *„(...) před tím každej Romák měl práci, prostě pracoval, ať byl takovej nebo makovej, prostě musel chodit do práce (...) a my sme vyrůstali po rodičích, takovej stereotyp, musíš do práce (...) a ten kdo nepracoval, tak šel do vězení (,) na tři měsíce (...) ale z jedný stránky jsem rád, že je demokracie, svoboda (...) dneska se mi to líbí ta doba, protože za minulýho režimu sem nemoh hrát, to co jsem chtěl (...) my sme měli třeba v písničce nějaký slova, co se naší zřizovatelce nelíbily a už se bála, že prostě průser (...) a museli jsme to celý změnit (...) teď člověk může hrát každej co chce.“* (Josef, 54).

„Demokracie“ je podle Pavla výrazně lepší než „komunismus“, mluví však o tom, že tento přechod byl zhoršením životních standardů pro Romy a zmiňuje se také o zaměstnání. *„Tak to je obrovskej skok (...) všichni jsme byli na stejný startovací čáře, ale Romové měli jiný*

podmínky (...) pak to přišlo a Romové byli první, kdo přišli o práci (...) pak se objevili ty skinhedi (...) možnosti jsou ale markantně větší, ale když nemám peníze, nejsem člověk. (...) Dřív dokud si člověk plnil svoje povinnosti, tak si ho nikdo nevšímal, ale to bylo jenom zdání, nebyla žádná svoboda.“ (Pavel, 56).

Názor, že za komunistů měli Romové zajištěny lepší životní podmínky s ohledem na zaměstnání, se vyskytoval také téměř u všech respondentů, kteří zastupují v tomto výzkumu mladší generaci. Výjimkou byla Veronika. *„Já nad tím nikdy nepřemejšlela, fakt ne. Nevím, asi něco bylo lepší a něco horší.“ (Veronika, 25).*

Eva vypověděla, že jsou na tom dnešní romské děti lépe, než v době komunismu, obrovský problém ale vidí právě v nezaměstnanosti. *„(...) Co se týče financí, sociálních záležitostí, měli se líp. Z druhé stránky, dneska naše děti mají lepší možnosti, než jsme měli my. Ale byla práce (...) tohle to bylo u komunistů strašně dobré. Nepracovals? Okamžitě ses vezl..“ (Eva, 32).* *„Myslím si, že v něčem je to lepší, v něčem je to horší. Horší v tom, že není práce. Dřív byla práce pro všechny a (...) prostě kdo nechtěl dělat, šel do basy.“ (Marek, 28).*

Ve výpovědích respondentů se objevovalo téma sociálních dávek. Převažoval mezi nimi názor, že po pádu komunistického režimu byly sociální dávky přehnaně velkorysé a mnoho Romů mělo tendenci je zneužívat. Starší zástupci z respondentů se shodují v názoru, že je to jedna z příčin, proč současní mladí Romové nemají práci. *„(...) demokracie odnaučila jednu generaci dělat (...) ztratili pracovní návyky, ale za tohle to nemůžou Romové, za to může společnost (...) to bylo do nebe volající, kolik se braly ty sociální dávky (...) to vůbec nemotivovalo lidi chodit do práce (...) ale dneska vás to vůbec neuživí (...) dneska se nedaj zneužívat, protože to nejde.“ (Jaroslav, 64).*

Pokud by byl dostatek pracovních míst, nebyly by podle respondentů sociální dávky vůbec potřeba. *„(...) to se ale netýká jenom Romů, to se týká i normálně bílejších (...) kdyby byla práce nebo aspoň*

brigády, tak bych ty sociální dávky úplně zrušil (...) ale práce není (...) dneska je to o tom, aby přežil.“ (Josef, 54). Pavel, který je s Romy ze sociálně vyloučených lokalit v pravidelném kontaktu a sociální podporu s nimi neustále řeší, má stejný názor. „(...) já bych sociální dávky úplně zrušil (,) v tom směru jako, že nemakáš, nedostaneš, ale to prostě nejde. Jestli stát nevytvoří podmínky k tomu, aby ta práce byla, tak je úloha pomoci toho státu se postarat, aby tu lidi nechcípali (...) je to demotivující.“ (Pavel, 56).

Marek se také domnívá, že v 90. letech byly sociální dávky tak vysoké, že bylo výhodnější vůbec nepracovat. *„(...) tady od 90. let (...) sociální dávky byly výhodnější než práce. Ale čím to je chyba? (...) sociální dávky byly vyšší než minimální mzda tak holt Romové jsou tak hloupý, v tomhle směru tak chytrý, že si řekli, na co já budu dělat za 8 tisíc, když to mám doma?“* Později v rozhovoru dodává: *„A klidně ať nejsou dávky, ale ať je práce! Není tu žádná motivace.“* (Marek, 28).

Podle Evy a Františka jsou dnešní sociální dávky nedostačující. *„Nestačí to prostě, dneska na ten život to nestačí. Kor pro rodiny s dětma.“* (Eva, 32). František, který je sám příjemcem sociálních dávek k tomu dodává. *„Ty dávky nejsou dostačující, ať si to někdo zkusí, jak jsou dostačující.“* (František, 30). *„(...) na dávkách jsou Romové, ale i Neromové a těch je mnohem víc (...) a škrta se a škrta se nejvíc u chudejch lidí a já si myslím, že se zvýší kriminalita, bude se víc krást (...) já u toho teď byl, šel kluk malej krást a víte, co ukrad? Mléko ukrad. Prostě, protože měl hlad.“* (Radek, 29).

4.3.4 Zkušenosti s diskriminací

Jak již výpovědi respondentů výše napovídají, veskrze všichni se někdy v životě setkali s diskriminací, ať už na svou osobu nebo byli přítomni diskriminaci někoho jiného v jejich blízkém okolí. V některých případech se jednalo o slovní urážky, v jiných o diskriminaci ve škole nebo při hledání práce a ve výjimečných případech dokonce o fyzické napadení.

Radek, který mi dlouze vyprávěl o slovních útocích na svou osobu během dětství a o diskriminaci během své praxe ve škole a při hledání práce, se zmínil také o zážitku, kdy ho nechtěli pustit na jednu z chomutovských diskoték. „(...) *nepustili mě třeba tady na diskotéku jednu, protože tam prej Cigáni dělaj problémy a perou se tam Cikáni.*“ (Radek, 29).

Jaroslav, který pracoval před důchodem jako terénní pracovník a docházel s dalšími Romy ze sociálně vyloučených lokalit na různé úřady, se setkal s diskriminací právě tam. „(...) *úřednice se mě prostě snažila vytočit (...) ale na to jsem si dával velkého majzla (...) to se týkalo mě, ale i klientů, s kterými sem tam chodil, snažil sem se vždycky zabránit tomu, aby se tam rozčílili.*“ (Jaroslav, 64). Jaroslav má zkušenost i s pokusem o fyzické napadení, ze strany členů hnutí skinheads. „(...) *to jsem jel z Františkových lázní a stál tam hlouček skinhedů, hele cikán, deme na něj. Tak jsem jim říkal, já mám zbrojní průkaz kluci, mám zbraň (...) a dali si odchod.*“ (Jaroslav, 64).

Marek se setkal s diskriminací i v oblasti hledání bydlení. „*Třeba kamarád si sháněl byt, zkoušeli jsme několik inzerátů, oni řekli jo přijďte a když viděli, že přichází Rom, tak ujel a když člověk zažívá takové věci tak se to ve vás podepisuje.*“ (Marek, 28).

Nejhorší zážitek s diskriminací, který byl dokonce fyzického rázu, má Eva. „(...) *manžela při převratu strčili skinheadi do popelnice, podpálili ho, zbili ho (,) když mu jeho matka, přišla pomoc, zbili i jí a sestru těhotnou s břichem a stalo se to v Praze na Křížkovy. Po nějaký době jsme jeli v metru a na zastávce, když jsme vystoupili na eskalátorech v metru, tak nás taky takhle tahali. Bohužel, mě těhotnou s břichem. Tohle se stalo v devadesátymdevátym.*“ (Eva, 32).

Moje prvotní domněnky o tom, že tyto situace a zážitky s nimi spojené mohou být jedním ze zdrojů negativního postoje Romů k majoritní společnosti, mi však respondenti záhy vyvrátili. Respondenti je totiž nepřipisují majoritní společnosti jako celku, ale mluví spíše o

uzavřených skupinách a jedincích, kteří jsou nevyrovnaní a vlastní vztek si vybíjejí na nich. Je však nesporné, že tyto diskriminační přístupy nejsou produktem jednotlivců, ale právě naopak majoritní společnosti, která je vytváří a její členové je přejímají.

4.3.5 Shrnutí: Šance Romů uspět v majoritní společnosti

V oblasti vlastních zážitků se školní docházkou se výpovědi respondentů výrazně liší. Zatímco zástupci starší generace vzpomínají na školu a své učitele velmi rádi, téměř všichni zástupci mladší generace se ve škole setkali se situacemi, které v nich vyvolaly nepříjemné pocity, v některých případech hraničící se šikanou. Naopak téměř všichni se shodují v názoru, že situace školství se pro současné romské žáky nelepší, s ohledem na diskriminační situace, se kterými se setkávají. I když mají tyto špatné zkušenosti, považují vzdělání za jeden ze zdrojů úspěchu v majoritní společnosti. Tímto přístupem dokazují svoje konvenční názory, protože *„Obyvatelům sociálně vyloučených komunit obývaných převážně romskou populací se ale za dnešních podmínek vzdělávat nevyplatí, protože mohou očekávat diskriminaci na trhu práce a navíc by se o plody vzdělání museli podělit se svojí komplexní rodinou“* [Jakoubek, Hirt 2003: 24].

Zástupci starší generace neměli s hledáním práce nikdy větší problémy. Během komunistického režimu být zaměstnaní museli a měli tak zajištěné živobytí. V tom vidí největší výhodu oproti současnému stavu a s tímto jejich názorem se ztotožňuje i většina respondentů zastupujících mladší generaci. Zaměstnání pro ně, bez rozdílu v jejich sociálním postavení, představuje mezník pro úspěch v majoritní společnosti, který je determinován jednak výší vzdělání a jednak a to především, odmítavými přístupy ze strany zaměstnavatelů. Ve výpovědích respondentů se objevoval názor, že jednou z příčin nezaměstnanosti Romů byla výše dávek na počátku 90. let, kdy pro Romy bylo výhodnější nepracovat. Všichni se však shodují v názoru, že pokud by stát práci zajistil, dávky by vůbec nebyly potřeba.

Respondentů jsem se také dotazovala na jejich zkušenosti s diskriminací, protože se domnívám, že mohou výrazně ovlivnit jejich vnímání vlastních šancí uspět v majoritní společnosti. Téměř všichni se s ní v různých obměnách setkali, nepřipisují to však majoritě jako celku, ale spíše jednotlivcům.

4.4 Je potřeba se integrovat?

Stále se setkáváme s názory, že každá menšina by se měla v rámci určitého státu nebo společnosti přizpůsobit většině. Ať jsou tyto názory správné nebo ne, v české společnosti se týkají především Romů. Proto jsem se v závěru rozhovoru respondentů dotazovala, zda si myslí, že je potřeba, aby se Romové integrovali do společnosti a případně jak.

Z výpovědí respondentů jsem vyčetla, že k tomuto tématu nemají zcela vyjasněný názor a převažuje mezi nimi určitý pocit nejistoty. Přesto se všichni shodli na tom, že z jejich pohledu je integrace potřeba, ale především z toho důvodu, aby vzrostly jejich šance uspět v majoritní společnosti, která by je tím začala více oceňovat. V tomto případě však všichni mluví o ostatní Romech jako celku, jelikož sami respondenti se veskrze považují za „integrované“ Romy a pokud se tak sami neoznačili, jejich výpovědi tomu napovídají.

Eva, která se hrdě považuje za „integrovanou“ Romku mi na otázku, zda je potřeba aby se Romové do majority integrovaly, odpověděla: *„Bohužel některý Romové jo. Nejsou všichni stejný, tak jako u Čechů není nikdo stejnej. Sou Romové, který jsou normální, žijou normálně, přizpůsoběj se, ale sou některý, který ne. Jen využívaj dávky a čekaj, co jim spadne do klína.“* (Eva, 32).

V odpovědích se opět objevuje nutnost vzdělání. *„(...) furt říkám těch rodičům, posílejte děti do škol (...) ať se prostě vzdělávaj (...) ve vzdělání našich romskejch dětí je prostě budoucnost.“* (Radek, 29). Podle Josefa je integrace Romů naprosto nezbytná a velký potenciál vidí stejně jako Radek ve vzdělání. Když mi o tom vypráví, nezapomene

zdůrazňovat jím vnímaný rozdíl mezi Romem a Cikánem, jako tomu bylo v průběhu celého rozhovoru. *„Je třeba integrovat i Romáci i Cikáni (...) co nejdřív a pracovat na tom tvrdě (...) musí se s nima hodně komunikovat a ty co se můžou učit, ať se učeť (...) ale s Romama bude větší problém, s Cikánama nebude tak velkej problém.“* (Josef, 54).

Podle Františka je integrace Romů také potřeba, ale problém vidí v bariérách, které tomu stojí v cestě. *„(...) jako jak se má člověk integrovat, když ho nikde nechtěj zaměstnat, furt s tím bojujete, lidi na vás koukaj jako na toho, kdo nechce makat a jenom bere dávky? (...) já si to takhle nevybral.“* (František, 30).

Pro Pavla je slovo integrace prázdným pojmem, a česká společnost podle něj nevytváří prostor, který by Romům úplné začlenění do společnosti umožňoval. Ačkoli je jedním z respondentů, kteří zaujímají vyšší sociální postavení a je tedy relativně „integrovaným“ Romem, vyjadřuje se velice citlivě vůči „ostatním“ Romům a jeho výpověď považuji za výstižné ukončení této práce. *„(...) velice zajímavá, ale velice těžká otázka (...) integrovat můžu elektriků (...) co to znamená integrovat se? (...) určovat někomu cestu jakým způsobem budete, to si myslím, že to by nikdo neměl dělat (...) pojďme to řešit, ale pojďme to řešit společně, aby to nebyl jen výnosnej byznys, nebo výnosná politika, kdy se nám to hodí, v otázce voleb a tak dále (...) myslím si, že česká společnost to nemyslí upřímně, řešení romské otázky, prostě tak hlásá.“* (Pavel, 56).

5 ZÁVĚR

Na základě distinkce konstrukce identity z perspektivy group a category jsem se pokoušela zjistit, jak se respondenti výzkumu sami identifikují. Všichni z nich se označují za Romy, v jednom případě za Cikána. Téměř všichni z nich se však v určitých momentech vymezovali vůči „ostatním“ Romům, kteří jsou v jejich očích jiní než oni samotní. Patrné to bylo především u těch z respondentů, kteří pracují nebo pracovali s obyvateli sociálně vyloučených lokalit a jsou reprezentanty

relativně vyššího společenského postavení, avšak nejen u nich. Domnívám se, že tato situace je důsledkem vnější identifikace ze strany majoritní společnosti a ačkoli se nikdo z respondentů necítí být jejím členem, všichni se považují za „integrované“ Romy, nebo se integrovat do společnosti snaží. Nabízí se předpoklad, že za Romy/Cikány se označují především z důvodu vědomí vlastního původu, které získali během socializace od svých rodičů a ve většině případů znalostí romštiny (romského dialektu). Přesto z výpovědí respondentů vyplývá, že i znalost romštiny se především u mladých Romů vytrácí a objevují se i názory, že pro začlenění do majority je pro děti lepší, aby hovořily pouze česky. Tento názor nesdílejí respondenti s relativně vyšším postavením, stejně jako většina „romských elit“ a romistů, pro které má zachování romštiny v dimenzích jednotného jazyka velice důležitou funkci a usilují o její zavedení do školních osnov.

Stejně tak, jako se všichni respondenti cítí být Romem, cítí se být i občanem České republiky a to především z důvodu „místní“ identity. Nikdo z nich se necítí být členem majoritní společnosti, a přestože cítí určité znepokojení ze současné společenské situace, nijak se výrazně vůči majoritě negativně nevymezují. Ačkoli nemůžeme výpovědi respondentů tohoto výzkumu zobecňovat na všechny Romy, v tomto případě se zdá, že Romové z Ústeckého kraje udržují s členy majoritní společnosti užší vztahy. Respondenti z Ústeckého kraje mají mezi členy majoritní společnosti přátele, z Jihočeského tomu tak není a dokonce více mluví o napjaté situaci mezi Romy a majoritou v jejich lokalitě. Výpovědi Romů z Ústeckého kraje do značné míry kontrastují s prezentací Ústecka médií, které ho popisují jako oblast s „napjatými“ vztahy. Příkladem je nedávno popisovaná situace ve Šluknovském výběžku. Do jisté míry se zde odráží specifická situace respondentů s vyšším sociálním postavením, kteří jsou díky svému zaměstnání ve větším kontaktu s členy majoritní společnosti a díky specifickosti svého zaměstnání s nimi snáze navazují vztahy.

Svou specifičnost respondenti dokazují také tím, že všichni z nich, se hlásí při sčítání lidu k romské národnosti. Na tom by jistě nebylo nic divného s ohledem na to, že se za Romy/Cikána označují, kdybychom nevěděli, že vůči skutečným odhadům počtu Romů v České republice se k romské národnosti při sčítání lidu hlásí mizivá část z nich, tedy 13 tisíc z celkově odhadovaného počtu 200-250 tisíc [www.czso.cz 2011, Liégeois 2007: 39].

Za zajímavé zjištění považuji skutečnost, že polovina respondentů prohlašuje, že jim na tom, že se cítí být Romem, víceméně nezáleží. Důležité je pro ně především to, aby byl člověk slušný bez ohledu na svůj původ. Tento názor se objevuje u respondentů, kteří nezaujmají tak vysoké sociální postavení a domnívají se dokonce, že pokud by byli členy majority, byla by jejich životní situace možná jednodušší.

Všichni zástupci starší generace respondentů vzpomínají na své vzdělání rádi, jejich učitelé přistupovali ke všem stejně a ani se nikdy nesetkali se šikanou. Bohužel to samé nemůžeme říci i o zástupcích mladší generace respondentů, kteří ve svých výpovědích uvádějí, že se setkávali s negativními reakcemi, jak ze strany spolužáků, tak ze strany učitelů. Jak se zdá, tato situace se podle jejich názoru opakuje i v případě současných romských dětí, což potvrzují i zástupci starší generace.

Je patrné, že respondenti považují uplatnění na trhu práce za jádro kvalitního života, zabezpečení životních jistot a element, který jim zajistí vyšší společenské postavení. Zcela pochopitelně tak v tomto případě přehlížejí direktivní přístup komunistického režimu, který osoby bez zaměstnání trestal a Romy jinými přístupy diskriminoval. Dle mého názoru je však na místě domnívat se, že všechny osoby, které se cítí být nějakým způsobem marginalizovány, obracejí svůj střed zájmu na místo představující v jejich očích určitý odrazový můstek, který jim pomůže se z této pozice vymanit a zvýšit tak jejich šance uspět v majoritní společnosti. Pro Romy je tímto odrazovým můstkem zaměstnání, jejíž získání je však stále často nedosažitelným cílem a to především pro

mladé Romy, v případě tohoto výzkumu jak z Ústeckého tak Jihočeského kraje. Bariérou k tomuto cíli není pouze výše vzdělání, ale také odmítavý přístup zaměstnavatelů, což je patrné především u Romů žijících v sociálně vyloučených lokalitách. Naopak se zdá, že ti Romové, kterým se nějakým způsobem podařilo ze svízelných podmínek sociálně vyloučené lokality vymanit, získávají větší chuť a vůli svou životní situaci změnit a svoje šance uspět v majoritní společnosti spatřují v pozitivnějším světle.

Přestože jsou respondenti, až na výjimky ve větším kontaktu s Romy, a všichni se setkali s určitým druhem diskriminace vůči sobě nebo osobám ve svém okolí, nezastávají vůči majoritní společnosti jako celku negativní postoje. Naopak se v drtivé většině domnívají, že Romové by se měli do společnosti integrovat, ale je patrné, že tuto potřebu cítí především z toho důvodu, aby je majoritní společnost začala více oceňovat. Domnívám se však, že i přes veškeré jejich snahy, budou i nadále „integrování“ Romové stále nahlíženi jako „nečlenové“ majority.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

6.1 Použitá literatura

Barth, Frederick. 1969. *Ethnic group and boundaries. The social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and company.

Berger, Peter L., Thomas Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Bourdieu, Pierre. 1986. „The Forms of Capital.“ Pp. 241-258 in John G. Richardson (ed.). *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.

Brubaker, Rogers, Mara Loveman, Peter Stamatov. 2004. „Ethnicity as cognition.“ *Theory and Society* 33 (1): 31-64.

Budilová, Lenka, Marek Jakoubek. 2007. „Několik tisíc slov úvodem.“ Pp. 11-18 in Lenka Budilová, Marek Jakoubek (eds.). *Cikánská rodina a příbuzenství*. Ústí nad Labem: Dryada.

Cohn, Werner. 2009. *Cikáni*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Davidová, Eva. 1995. *Romano drom 1945 – 1990. Cesty Romů*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci.

Davidová, Eva. 2009. „Mezigenerační změna: ke ztrátě dvou generací Romů v uplynulém půlstoletí.“ Pp. 238-266 in Marek Jakoubek, Lenka Budilová (eds.). *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Davidová, Eva, et al. 2010. *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. Praha: Triton.

Disman, Miroslav. 2008. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

Eriksen, Thomas H. 2002. *Ethnicity and nationalism*. London: Pluto Press.

Fraser, Angus. 1998. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Giddens, Anthony. 1997. *Sociologie*. Praha: Argo.

Goffman, Erving. 2003. *Stigma. Poznámky o způsobech zvládnání narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Haišman, Tomáš. 1999. „Romové v Československu v letech 1945-1967. Vývoj institucionálního zájmu a jeho dopady.“ Pp. 137-183 in kolektiv autorů (eds.). *Romové v České republice (1945-1998)*. Praha: Socioklub.

Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Henig, David, Michal Růžička. 2007. „„Identita“ v sociálním výzkumu. Epistemologické meze.“ Pp. 225-245 in Petr Mareš, Ondřej Hofírek (eds.). *Sociální reprodukce a integrace: Ideály a meze. Sborník s konference*. Brno: Masarykova univerzita.

Hirt, Tomáš. 2004. „Romská etnická komunita jako politický projekt: kritická reflexe.“ Pp. 72-91 in Tomáš Hirt, Marek Jakoubek (eds.). *Romové: kulturologické etudy (etnopolitika, příbuzenství a sociální organizace)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.

Hirt, Tomáš. 2005. „Svět podle multikulturalismu.“ Pp. 9-76 in Tomáš Hirt, Marek Jakoubek (eds.). *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.

Hirt, Tomáš, Marek Jakoubek. 2006. „Situace romských populací v ČR: ne-etnický výkladový model.“ Pp. 63-83 in Yana Leontiyeva (ed.). *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů. Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Horváthová, Jana. 1998. *Základní informace o dějinách a kultuře Romů*. Praha: MŠMT.

Jakoubek, Marek. 2004. *Romové – konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub.

Jenkins, Richard. 2008. *Social identity*. Oxfordshire: Routledge.

Kalibová, Květa. 1999. „Romové z pohledu statistiky a demografie.“ Pp. 91-114 in kolektiv autorů (eds.). *Romové v České republice (1945-1998)*. Praha: Socioklub.

Liégeois, Jean-Pierre. 2007. *Roma in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publ.

Mareš, Petr. 2005. „Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení.“ *Sociologický časopis* 36 (3): 285–296.

Mareš, Petr, Tomáš Sirovátka. 2008. „Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začlenování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda.“ *Sociologický časopis* 44 (2): 271-294.

Merton, Robert K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Mikulášková, Marta. 1998. „Stručné dějiny Romů v Čechách a na Slovensku.“ Pp. 267-286 in Angus Fraser (ed.). *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Nečas, Ctibor. 2002. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.

Nečas, Ctibor. 1997. *Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.

Pavelčíková, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu.

Ringold, Dena. 2000. *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington, D. C.: The International Bank for Reconstruction and Development / THE WORLD BANK.

Říčan, Pavel. 1998. *S Romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál.

Sekyt, Viktor. 2004. „Romské tradice a jejich konfrontace se současností. Romství jako znevýhodňující faktor.“ Pp. 188-217 in Tomáš Hirt, Marek Jakoubek (eds.). *Romové: Kulturologické etudy: Etnopolitika, přibuzenství a sociální organizace*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

Weber, Max. 1978. *Economy and society. An outline of interpretive sociology*. Berkeley: University of California press.

6.2 Internetové zdroje

Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách. 2012. „Co je sociální vyloučení.“ [online]. Praha: Agentura pro sociální začleňování v romských lokalitách [cit. 29. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.socialni-zaclenovani.cz/co-je-socialni-vylouceni>>

Budilová, Lenka, Marek Jakoubek, Jiří Baudis. 2007. „Závěrečná zpráva projektu Identifikace potřeb obyvatel sociálně vyloučených (romských) enkláv ve vztahu ke vzdělávacím institucím na příkladu jazyka.“ *AntropoWEBZIN* [online] 1 [cit. 20. 3. 2012]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/media//webzin/webzin_1_2007/05_budilova_jakoubek_baudis.pdf>

Český statistický úřad. 2011. „Předběžné výsledky Sčítání lidu, domů a bytů 2011.“ [online]. Praha: GAC spol. s.r.o. [cit. 20. 2. 2012]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/sldb2011/redakce.nsf/i/predbezne_vysledky_scitani_lidu_domu_a_bytu_2011>

GAC spol. s.r.o. 2006. „Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti.“ [online]. Praha: GAC spol. s.r.o. [cit. 29. 1. 2012]. Dostupné z: <http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf>

Hirt, Tomáš, Marek Jakoubek. 2003. „Souhrnná zpráva o realizaci výzkumného projektu HS 108/03 Dlouhodobý stacionární terénní výzkum sociálně vyloučených romských komunit.“ [online]. Praha: Člověk v tísni, o.p.s. [cit. 31. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_27_1.pdf>

Hirt, Tomáš. 2007. „Přehled nejasností spjatých s konceptem etnicity v perspektivě post-barthovských přístupů.“ *AntropoWEBZIN* [online] 2 (3)

[cit. 19. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://antropologie.zcu.cz/prehled-nejasnosti-spjaty-ch-s-konceptem-etnicit>>

International Romani Union. „The History of I.R.U.“ [online]. International Romani Union [cit. 10. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://internationalromaniunion.org/index.php>>

Moravec, Štěpán. 2006. „Nástin problému sociálního vyloučení romských populací.“ [online]. Praha: Člověk v tísni, o.p.s. [cit. 31. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_85_1.pdf>

MSMT ČR. 2009. „Druhá zpráva vlády ČR k výkonu rozsudku Evropského soudu pro lidská práva - informace o výsledcích šetření a o prvních učiněných závěrech.“ [online]. Praha: MSMT ČR. [cit. 10. 3. 2012]. Dostupné z: <<http://www.msmt.cz/socialni-programy/druha-zprava-vlady-ceske-republiky-o-obecných-opatřeních-k>>

Romodrom, o. s. 2011. „Jsou spokojeni, že mohou konečně pracovat jako ostatní.“ [online]. Praha: Romodrom, o. s. [cit. 21. 1. 2012]. Dostupné z: <<http://www.romodrom.cz/cs/article.php?id=21>>

SPJ, o.s. 2011. „Služba mentor 2011.“ [online]. Praha: SPJ, o. s. [cit. 31. 3. 2012]. Dostupné z: <<http://www.spj.cz/index.php?page=92>>

Toušek, Ladislav. 2007. „Sociální vyloučení a prostorová segregace.“ *Případové studie* [online] 7 (11) [cit. 31. 3. 2012]. Dostupné z: <http://www.antropologie.org/attachments/143_143_Ladislav_Tousek_Socialni_vyloucení_a_prostorova_segregace.pdf>

7 RESUMÉ

This thesis deals with the attitudes and perspectives of Roma people living in the socially excluded localities. Research was attended by 10 respondents living in the socially excluded localities, as well as those who live or lived there, but have a relatively higher social position. This

thesis tries to find out to what extent attitudes and perspectives of these respondents are different or identical, whether there are any differences between the Roma, who represent the older generation of research and the younger generation and among the Roma living in the Usti Region and South Bohemian Region. The research question is concerned with attitudes of Roma people to majority society and particularly with Roma perception of their own chances to succeed in majority society. The work didn't seek to give a comprehensive picture of the life situation of the Roma, but rather a specific look into the life of respondents. During the research showed that respondents are to some extent specific and do not represent the typical inhabitants of socially excluded localities. Almost all of them are considered as "integrated Roma" and in certain moments they positioned themselves against the "others" Roma. Specifics of these respondents is supported inter alia by the fact that they applied to the Roma nationality during the population census and they are part of 13 thousand of the total estimated 250 thousand of Roma people. Respondents of the Usti Region have more friends from majority society and the main reason of this situation is that most of them have a higher social position and build closer relationships with the majority. Based on the group and category perspective, I examined how respondents identify themselves. Only one respondent described himself as the Gypsy, the others described themselves as the Roma people and the word Gypsy considered insulting and derogatory word. I believe that this fact is to some extent influenced by the external identification of the majority and the respondents thus describe themselves primarily on the basis of self-consciousness of origin through and by socialization from their parents. The main barrier to achieving success in the majority society for respondents represents for respondents unemployment and the main cause they see especially in rejecting approach of employers. This problem is especially evident among the Roma people living in socially excluded localities, while those who manage to escape from these conditions, acquire a greater desire and stronger will to change their life situation. Respondents of older generation as well as younger generation

see the benefits of the communist regime, when everyone had to work. Because a job is really a crucial thing kind of base for the respondents to help them escape from the position of "marginalized" and help them get a better image in the eyes of the majority, they ignore a commanding and controlling approach of the communist regime. Although all respondents met with a certain kind of discrimination, against themselves or those around them, they cannot say that they have negative attitude to the majority society as a whole. Almost all of them believe that the integration of Roma people is important, but it is clear that this need is primarily based on feeling that they receive a greater appreciation from the majority society. However, I believe that despite all their efforts, "integrated" Roma people will be still seen as "outsiders" of the majority.

8 PŘÍLOHY

8.1 Schéma rozhovoru – okruh otázek

Tento seznam otázek představuje pouze základní okruh a nejdůležitější otázky týkající se vymezených témat. V rozhovoru byly položeny také doplňující otázky a otázky odvíjející se od konkrétního rozhovoru.

Identita

- Jaké pojmenování je pro Vás přijatelné? Je to Rom či Cikán, a z jakého důvodu k tomu takto přistupujete?
- Existuje nějaké specifické pojmenování, kterým se vy sám nazýváte podle příslušnosti k lokalitě, ve které žijete?
- Existuje nějaké pojmenování, s kterým jste setkal a které ve Vás vyvolalo nepříjemné pocity? Jaké konkrétní pojmenování to bylo a jak jste se cítil?
- Jak je podle Vás důležité, aby se zachovala romština? Hovoříte vy sám romsky?

- K jaké národnosti se hlásíte při sčítání lidu?
- Jak jsou pro Vás důležité Vaše kořeny a to odkud Vaše rodina pochází?
- Zajímali jste se někdy o historii svojí rodiny, z jaké lokality pochází?

Postoje Romů k majoritní společnosti

- Jaký význam pro Vás má skutečnost, že jste Rom/Cikán?
- Uvažovali jste někdy o tom, že byste chtěl být členem majoritní společnosti?
- Jak důležité je pro Vás „být občanem České republiky“?
- Jaké vztahy máte s ostatními Romy ve Vašem okolí?
- Máte přátele i mezi členy majoritní společnosti? Jaké máte vztahy se členy majoritní společnosti?

Šance Romů uspět v majoritní společnosti

Vzdělání

- Jaké to bylo, když jste studoval? Bavilo Vás to a proč?
- Jaké vztahy jste měl se svými spolužáky (Romy a ne-Romy) a učiteli během své základní a další školní docházky?
- S jakými problémy jste se setkal při studiu? Setkali jste se někdy se šikanou?
- Domníváte se, že to ne-romští spolužáci měli ve škole lehčí? Přistupovali učitelé ke všem stejně? Proč si to myslíte?
- Jak se podle Vás změnila situace školství pro Romy za dobu co jste studoval vy a pro současné Romské žáky?

- Jak jste spokojen s výší svého dosaženého vzdělání? Chtěl byste se případně vzdělávat dál?
- Jaká byla Vaše motivace k dalšímu vzdělání po ukončení základní školy a z jakých typů středních škol jste si vybíral?

Zaměstnání

- Jaká je Vaše současná situace na trhu práce a co je náplní Vaší práce?
- Jak jste své současné zaměstnání získal?
- Jak se podle Vás liší možnosti většinové společnosti od možností Romů při snaze získat zaměstnání?
- S jakými problémy jste se setkal, když jste se ucházel o zaměstnání?
- S jakými reakcemi jste se setkal při pohovorech o zaměstnání ze strany zaměstnavatele?
- Jak si představujete ideální typ zaměstnání, jste spokojen se svým současným zaměstnáním a splnilo Vaše představy?
- Z jakého důvodu si myslíte, že je mezi Romy hodně nezaměstnaných?

Komunismus nebo demokracie

- Jak se zajímáte o politiku?
- Jak podle Vás politici řeší postavení Romů v české společnosti?
- Jak se podle Vás liší postavení Romů v české společnosti před rokem 1989 a po roce 1989?

- Mění se podle Vás postoje státu k Romům? Myslíte si, že je to jinak než v případě Vašich rodičů nebo prarodičů?

Diskriminace

- Setkal jste se někdy s diskriminací či rasismem? Jak jste situaci řešil? Myslíte, že jsou Romové diskriminováni a jak?
- Domníváte se, že mají Romové stejné šance uspět ve společnosti jako ne-Romové? Co konkrétně by se mělo podle Vás změnit?
- Jste spokojený se svou bytovou situací? Měl jste někdy problémy s hledáním bydlení?

Integrace

- Jak by se podle Vás měli Romové integrovat do společnosti? Je to potřeba?